

DUDICS KATALIN - GAZDAG VILMOS

DIALEKTOLÓGIAI ALAPISMERETEK

FILOLÓGUS HALLGATÓK SZÁMÁRA

Dudics Katalin – Gazdag Vilmos

Dialektológiai alapismeretek

filológus hallgatók számára

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport

Dudics Katalin – Gazdag Vilmos

Dialektológiai alapismeretek

filológus hallgatók számára

Beregszász, 2020

УДК: 81'282 Д-93

Jelen kiadvány filológus hallgatók számára gyűjti össze a *Dialektológia* című tantárgyhoz kapcsolódó előadások anyagait, s nyújt tájékoztatást a nyelvjáráskutatás módszertana kapcsán.

Összeállították:

Dudics Katalin – Gazdag Vilmos

Lektorálták:

Dr. habil. Beregszászi Anikó, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Libák Natália

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Jóváhagyta a Magyar Tanszéki Csoport 2020. augusztus 25-én összehívott tanszéki értekezlete, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsának 2020. augusztus 27-i határozata.

© Dudics Katalin, 2020

© Gazdag Vilmos, 2020

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2020

Tartalom

Előszó.....	6
A dialektológia fogalma, feladatkörei.....	9
A nyelvjárásleírás módszertani kérdései.....	11
A leírással szembeni követelmények	12
A nyelvföldrajz fogalma, az atlaszkészítés kezdetei.....	14
A nyelvjárás adatok típusai, a gyűjtési módok, körülmények	16
Nyelvjárás szótárak	17
Nyelvatlaszok.....	18
Nyelvjárás szöveggyűjtemények	22
A nyelvjárás fogalma.....	24
A nyelvjárás alakulatok.....	25
A magyar nyelvjárás régiók.....	26
A kárpátaljai magyar nyelvjárások, nyelvjárászigetek.....	30
A tájszavak osztályozása.....	33
A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei	35
A nyelvi tudat, nyelvjárás attitűd, nyelvjárás attitűdtípusok	40
A nyelvjárások megítélése Kárpátalján	43
A nyelvjárás attitűd jelentősége, különös tekintettel az anyanyelvoktatásra	46
Kárpátaljai iskolások nyelvjárás attitűdje.....	48
Kárpátaljai magyar pedagógusok és leendő pedagógusok nyelvjárás attitűdje	57
Felhasznált irodalom	74
Mellékletek.....	90

ELŐSZÓ

Jelen kiadvány a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar szakos hallgatói számára készült, akik 1-1 szemeszterben ismerkednek a Magyar dialektológia, illetve a Magyar szociodialektológia tárgyakon belül a nyelvjáráskutatás alapjaival, nemzetközi és kárpátaljai eredményeivel. Haszonnal forgathatják azok a nem magyar szakos hallgatók is, akik pedagógiai pályára készülve nyelvjárási környezetben kezdik meg munkájukat. Hiszen a tudományterület elméleti, gyakorlati ismereteivel felvértezve eredményesebben alakítható a kárpátaljai magyar iskolások nyelvhasználata, nyelvi tudata.

A kötet a *Magyar dialektológia* című egyetemi tankönyv alapján ismerteti meg az olvasót a nyelvjáráskutatás alapfogalmaival, elméleti kérdéseivel, a nyelvjárások tudományos vizsgálatának módszereivel, irányzataival.

Átfogó áttekintést ad azokról a kiadványokról, melyek haszonnal forgathatók akár tudományos munkák készítésekor, akár az iskolai oktatás folyamán. Kiemelt hangsúlyt fektet a kárpátaljai nyelvváltozat jellemzőire, tudományosan megalapozott bemutatására.

Az olvasó tájékozódhat azoknak a helyi kutatásoknak az eredményeiről, melyek a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemeire vonatkoznak, illetve részletesen olvashat a nyelvjárási tudat, nyelvjárási attitűd kapcsán végzett vizsgálatokról is.

A részletes szakirodalmi jegyzék (internetes lelőhelyekkel) és a mellékletként csatolt gyűjtési segédletek (kérdőívek, adatlapok) a hallgatók tudományos munkájának elkészítését is segítik.

A nyelvjárásokkal, a határon túli magyar nyelvváltozatokkal kapcsolatban számos tévhit él a köztudatban.

E kötet segíthet abban, hogy hallgatónk tudományosan megalapozott ismeretekkel kapcsolódjanak be ezeknek a sztereotípiáknak az eloszlásába.

A szerkesztők

A DIALEKTOLÓGIA FOGALMA, FELADATKÖREI

A dialektológia vagy nyelvjárastan a nyelvtudomány egyik területe, mely hosszú múltra tekint vissza. A szakirodalomban a következő megnevezéseivel is találkozhatunk: nyelvjárastudomány, nyelvjárás kutatás, népnyelv kutatás, tájnyelvkutatás, népnyelv bűvárlat. A nyelvi jelenségeket elsősorban területi szempontból szemléli, vizsgálja a regionális jelenségek rendszertani, grammatikai, pragmatikai sajátosságait, területiségét, gyakoriságát, változását, a különböző települések, régiók közötti nyelvi hasonlóságokat és különbségeket stb. Az elmúlt évtizedekben a magyar dialektológiai kutatásokban tematikai bővülés figyelhető meg: a leíró, tipológiai és történeti kutatások regionális mellett egyre kívánatosabbá vált a társadalmi szempontok figyelembe vétele, a nyelvváltozatok és az iskolai oktatás kapcsolatának kutatása, a nyelvjárási tudat és attitűd vizsgálata stb. A dialektológia feladatköreit a következőképpen foglalhatjuk össze (vö: Kiss szerk. 2001: 62–65):

- Adatgyűjtés, archiválás, a nyelvi rendszer, nyelvi elemek vizsgálata, leírása, elméleti, módszertani kérdések kidolgozása, megválaszolása.
- Leíró (szinkrón) vizsgálatok, melyek egy adott időben, adott állapotában vizsgálnak egy-egy jelenséget vagy nyelvjárást.
- Történeti (diakrón) dialektológia, mely történetiségében, változásában vizsgálja, vizsgálhatja ugyanezeket. Ehhez azonban kutatási előzményekre van szükség, amivel összehasonlítva vázolhatjuk a változásokat (lásd. Tóth 2010). Változásvizsgálatokat végezhetünk azonban korábbi adatok nélkül is: tudomány ezt Trudgill nyomán látszólagosidő-vizsgálatnak nevezi (Trudgill 1997).
- A szociolingvisztika térhódításával, szemléletének népszerűsödésével a dialektológia is megújult. Bár ez volt az a

nyelvészeti ág, amely korábban is az élő nyelvhasználatot vizsgálta, leírta a nemek, a korosztályok, az iskolai végzettség szerinti nyelvhasználati különbségeket, sőt nyelvi tudatra vonatkozó megfigyelésekről számolt be már az 50-60-as években (l. az atlaszmunkálatok kapcsán született tanulmányokat, a gyűjtés szervezési körülményeit). A mobilitásnak, a városiasodásnak köszönhetően a tér szerepe, jelentősége fokozatosan csökkent, s egyre nagyobb hatással bírnak a társadalmi tényezők. Ma már a dialektológia a területi nyelvváltozatok társadalmi tagolódását is vizsgálja. Ezt emlegeti a szakirodalom a dialektológia kettős feladataként, szociodialektológiaként.

- Vizsgálhatjuk a nyelvjárásokat mint egész rendszereket, egy-egy részrendszerét, esetleg egy-egy elemét.

- Vizsgálhatjuk a nyelvjárások használatát, melyet több külső, nyelven kívüli tényező befolyásolhat.

- Tanulmányozhatjuk a laikus beszélők nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvhelyességgel, stb. vélekedését, tudását, metanyelvi ismereteit. A nyelvi, nyelvjárási tudatra, attitűdre vonatkozó kutatások eredményei a gyakorlatban is eredményesen hasznosíthatók. Kisebbségi körülmények között ennek különösen nagy a jelentősége.

- Ehhez kapcsolódnak az alkalmazott dialektológia kutatási területei. A kárpátaljai szociolingvisztikai, szociodialektológiai vizsgálatoknak is kiemelt fontosságú témaköre a helyi nyelvváltozatok anyanyelvoktatásban betöltött szerepe. Szorosan kapcsolódik, az oktatásszervezés, nyelvi tervezés folyamatához, mely kisebbségi körülmények között a nyelvmegtartásban is pozitív hatással bír. Hiszen a közösségi, regionális identitásnak fontos kifejezőeszköze lehet.

A NYELVJÁRÁSLEÍRÁS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Ahogy a korábbiakban már felvázoltuk, a nyelvjáráskutatás feladatkörei bővültek, s hatottak rá az újabb nyelvészeti irányzatok is. Kiss Jenő (2001: 83–85) a dialektológia következő irányzatait különíti el:

- *Klasszikus dialektológia* – a hagyományos dialektológia elsődleges célja az adatok rögzítése, egy-egy nyelvi jelenség vagy nyelvjárás leírása, elemzése.

- *Strukturális-taxonomikus irányzat* – a nyelvjárás is rendszer, így a jelenségeket a rendszerben vizsgálja. Nem csak az eltérés érdeklis kutatót. Egy-egy nyelvjárás részrendszer teljes vizsgálatát tűzték ki célul: Péntek János, Murádin László, Arany A. László, Kiss Jenő, Szabó József (Arany 1944, Péntek 1979, Szabó 1986)

- *Generatív irányzat* – ez elvont szabályrendszer leírására vállalkozik: kevés nyelvi elem végtelen számú grammatikailag helyes megnyilatkozás. Ők saját nyelvi kompetenciájukra hagyatkoztak a mondatok megítélésükor.

- *Szociolingvisztikai szemlélet* – a nyelvjáráskutatás kezdettől fogva szembesült a nyelvhasználat társadalmi meghatározottságával, változatosságával. Éppen ezért a szociolingvisztikai szemlélet térhódításakor eredményesen kezdte alkalmazni annak módszereit. S nem beolvadt az új diszciplínába, hanem új kutatási területeket fedezett fel.

Az, hogy milyen módszert, módszereket választunk a nyelvjárás anyaggyűjtés és az adatok feldolgozása során, attól függ, mit tűztünk ki célul, s milyen hipotéziseink vannak. Mindig újabb kutatási célok, s ezáltal újabb módszerek válnak ismertté a tudományban, így van ez a dialektológiában is. A leíró, köznyelvet vizsgáló nyelvészeti kutatások módszerei nem térnek el a

nyelvjáráskutatásétól. A Magyar dialektológia c. egyetemi tankönyv összefoglalja azt is, hogy milyen elveket kell szem előtt tartanunk, ha hiteles adatokkal, hiteles elemzést kívánunk készíteni.

A nyelvjárási adatokkal szembeni „követelmények”:

- *Leíró adekvátság* – megbízható, hiteles nyelvi adat, mely a valós nyelvhasználatot tükrözi.
- *Reprezentativitás* – a vizsgált közösség nyelvhasználatát jól képviselő adatközlők, illetve az adatközlők nyelvhasználatában megfigyelhető legyen a vizsgálni kívánt jelenség.
- *Ellenőrizhetőség* – rögzített gyűjtés, illetve pontos körülményeknek a leírása: hol, ki, kitől, mikor, milyen körülmények között gyűjtött.

A LEÍRÁSSAL SZEMBENI KÖVETELMÉNYEK

- A teljes körű elemzés elve – a vizsgálat céljától függően valamennyi elem, valamennyi lehetséges összefüggés szemrevételezése
 - A leírási adekvátság elve – a céloknak és a módszereknek, a követett elméleteknek világosnak kell lenniük, s összhangban kell lenniük egymással
 - A magyarázati adekvátság elve – a megfelelő elvekkel kell magyaráznunk, alátámasztanunk egy-egy nyelvi folyamatot, jelenséget. Amennyire ez lehetséges

Attól függően, hogy a kutató milyen módon gyűjti vizsgálata anyagát, a következő módszereket különíti el a tankönyv:

- Analitikus módszer – másoktól gyűjtött anyaggal dolgozik az elemző
- Önreflexiós, intuíciós módszer – saját kompetenciájára hagyatkozik, nem másoktól gyűjtött adatokkal dolgozik

- Előhívós (elicitációs) módszer – előhívó kérdésekkel, előre meghatározott jelenséget kíván vizsgálni

Az alapján, hogy a vizsgált nyelvjárást a köznyelvvvel összehasonlítva vagy önmagában leírva vizsgáljuk, a következő leírásokat különböztük el:

Önelvű leírás – Csúry Bálint: Szamosháti szótár (1935–36), Arany A. László: Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere (1944)

Viszonyító leírás – Imre Samu A felsőőri nyelvjárás című monográfiája, illetve Felsőőri tájszótára (1971a, 1973).

Az egybevető, viszonyító leírásoknak 3 típusa van:

- *Vertikális* – társadalmi alapú: nyelvjárást a köznyelvvvel veti össze.
- *Horizontális* – területi alapú: nyelvjárást egy másik nyelvjárással vet össze.
- *Diakrón* – más időpontok nyelvjárásai adatait veti egybe, ezek nyelvjárástörténeti munkák.

A NYELVFÖLDRAJZ FOGALMA, AZ ATLASZKÉSZÍTÉS KEZDETEI

A nyelvföldrajz a gyűjtött nyelvjárási adatot térképre vetíti, így szemléltetve az adott jelenség elterjedését/megoszlását a nyelvterületen. Juhász Dezső meghatározása szerint: „A nyelvföldrajz mindenekelőtt vizsgálati módszer és szemlélet, amely nyelvészeti és a nyelvészetben túlmutató kérdésekre a maga sajátos eszközeivel és módszereivel – más részdiszciplínákat vagy metódusokat megelőzve – ad választ. Tehát a nyelv három fődimenziója közül – térbeliség, időbeliség, társadalmiság – az első vizsgálja, illetőleg az időbeliség és társadalmiság szempontját is a térbeliség alapjáról közelíti meg” (Juhász 2001: 92).

A nyelvjárások között rendszerszerű különbségek vannak, s ezek meghatározása, térképre vetítése segíti a nyelvjárási jelenséghatárok (izoglosszák) megállapítását, s ezek figyelembe vételével meghatározhatók bizonyos nyelvjárási alakulatok. Ezek a jelenséghatárok a magyar nyelvterületen nem élesek, inkább egymásba fonódó tartományokról beszélhetünk.

A vizsgált jelenségek sem lehetnek teljes körűek: kulcsjelenségekkel dolgozunk, melyek elsősorban a hangállományra vonatkoznak.

Ennek a módszernek a kezdetei a 19. századra tehetőek: Georg Wenker 1976-ban állított össze 42 (majd végül 40) példamondatot 339 olyan szóból, amelyek feltételezése szerint területi tagolódást mutatnak a német nyelvterületen. Ezeket a mondatokat szétküldte több település tanítójának átírás céljából. A nyelvjárásra átírt mondatok szavainak térképre rögzítésével született meg 1881-ben az első adatbeírásos nyelvatlasz *Sprachatlas von Nord- und Mitteldeutschland* címmel. Később a vizsgálatát egész Németországra kiterjesztette, immár 40 000

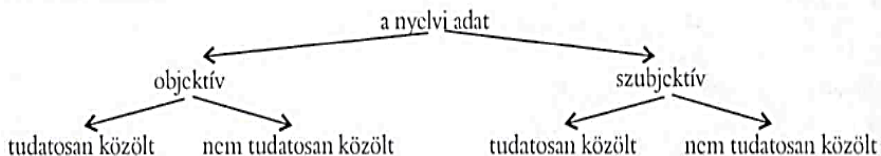
kutatópontra juttatva el mondatait. 1927 és 1956 között jelent meg ennek alapján a Deutscher Sprachatlas.

A nyelvföldrajz másik elismert megalapozója a svájci származású francia tudós, Jules Gilliéron volt. Ő Wenkertől eltérően kérdőívet állított össze, s a személyes gyűjtést hangsúlyozta. A gyűjtésben munkatársa, Edmond Edmont segítette, aki 630 kutatópontot járt végig 1897 és 1901 között. Így jelent meg a francia nyelvatlasz 1920 lapja 1902 és 1910 között. Gilliéron szimbólumokat alkalmazott a nyelvi jelenségek ábrázolásához.

A későbbi gyakorlatban a francia iskola példája a követett: jóval hitelesebb, megbízhatóbb adatokra tehetünk szert, ha felkészített személy végzi a gyűjtést. A modern technikai eszközöknek köszönhetően pedig a lejegyzés is megbízhatóbb, az ellenőrző gyűjtések is célirányosabbak lehetnek.

A NYELVJÁRÁSI ADATOK TÍPUSAI, A GYŰJTÉSI MÓDOK, KÖRÜLMÉNYEK

Attól függően, hogy mi a vizsgálatunk célja, tárgya, más-más szempontokat kell szem előtt tartanunk a gyűjtésünk megszervezése, lebonyolítása során.

Forrás: Balogh 2001: 157

Az objektív nyelvi adat az adatközlő által közölt nem a nyelvről szóló adat, információ. Lehet spontán, nem tudatosan közölt, akár a mindennapi beszédhelyzetekben előforduló megnyilatkozás, s lehet tudatos, egy gyűjtő által feltett kérdésre adott válasz is.

A szubjektív nyelvi adat ezzel szemben az adatközlőnek a nyelvvel, nyelvváltozattal, nyelvhasználattal kapcsolatos személyes véleményt tükröző megnyilatkozása, melyet tudatosan (erre vonatkozó kérdésre válaszolva) vagy éppen spontán beszéd közben közöl (Balogh 2001: 157).

Fontos a megfelelő adatközlők kiválasztása. Célunktól függően választjuk ki a megfelelő személyeket: a helyi nyelvjárást beszélő, jó beszédképességű, idősebb, helyi kötöttségű egyéneket választunk, ha az alapnyelvjárást kívánjuk vizsgálni. Különböző korú, végzettségű személyeket kell megszólítanunk, ha a változásokat kívánjuk megragadni, vagy általános leírást szeretnénk készíteni egy-egy közösség nyelvhasználatáról. Az adatközlők számát is befolyásolja a célunk: egy közösség egyik korosztályát megcélozva kevesebb számú adatközlő is elegendő,

míg a teljes mintát reprezentálva nagyobb mennyiségű, célzottan kiválasztott személyeket kell megkérdeznünk.

A gyűjtés történhet előre megszerkesztett kérdőív segítségével (pl. az atlaszgyűjtés, a szótárak anyagának gyűjtése során, stb). (1. sz. melléklet)

Rögzíthetünk kötetlen témában elhangzó spontán összefüggő szövegeket, melyek az adott nyelvváltozat általános jellemzésében, a további célzott vizsgálatok megtervezésében lehetnek segítségünkre. Az irányított interjúk fontos rögzítenünk azokat a társadalmi változókat, amik összefüggést mutathatnak az adatközlő nyelvhasználatával: nem, életkor, születési hely, lakóhely, iskolai végzettség, foglalkozás, vallás, név. (2. sz. melléklet)

A nyelvjárási tudatra, attitűdre vonatkozó vizsgálatok esetében hasznos, könnyen elemezhető gyűjtési módnak bizonyul a kérdőív. Főleg nagyobb minta esetén alkalmazható, s statisztikailag is jól elemezhető. (3. és 4. sz. melléklet)

Nyelvjárási vizsgálatokat nem csak saját magunk által gyűjtött anyagon végezhetünk. Mind az összmagyar, mind a kárpátaljai magyar dialektológiának van számos olyan nyomtatásban vagy online formában is megjelent kiadványa, mely a korábbi évtizedekből gyűjtött adatokat tartalmaz, s több szempontú elemzésre is alkalmasak.

A következő típusokban sorolja ezeket a szakirodalom:

NYELVJÁRÁSI SZÓTÁRAK

- általános tájszótár – ez a nyelvterület egészéről közöl nyelvjárási kifejezéseket (Magyar tájszótár, 1838, Szinnyei József: Magyar tájszótár I–II. 1893–1901, B. Lőrinczy Éva szerk. Új magyar tájszótár. 1979–2010)

- regionális tájszótár – ez a szótártípus egy-egy régió, tájegység nyelvjárási kifejezéseit gyűjti össze (Sajtos József. Sárvíz menti tájszótár (2018), Zilahi Lajos. Sárreți tájszótár (2011)).

- helyi tájszótár – ez egy településen előforduló, a köznyelvből hiányzó szavakat foglalja magába. Néhányat említünk itt a legismertebbek közül: Imre Samu. Felsőöri tájszótár (1973), Kiss Jenő. Mihályi tájszótár (1979), Balogh Lajos. Büki tájszótár (2004)

Kárpátaljai településről egyelőre még nincs helyi tájszótárunk. Vannak olyan regionális és helyi szótárak is, melyek egy-egy terület vagy település szókészletét tartalmazzák: azokat is, amelyek megegyeznek a köznyelvi szavakkal. Néhány éve jelent meg Lizanec Péter főszerkesztésében *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára* (Lizanec főszerk. 2012–2013).

NYELVATLASZOK

A nyelvatlászoknak ugyancsak több típusát különítjük el a szerint, hogy *egy- vagy többnyelvű adatokat* tár elénk a térképlapokon.

- Az egynyelvű atlasz nyelvjárási különbségeket szemléltet, míg a többnyelvű (nyelvközi) atlasz nyelvek érintkezése kapcsán megfigyelt jelenségeket tár elénk: a többnyelvű atlaszok is hasznosíthatók a nyelven belüli különbségek szemléltetésére, valamint a kontaktológiai kutatásokhoz, de a nyelvek közötti hasonlóságok és különbségek megfigyelésére is. A nyelvközi atlaszok között megkülönböztethetjük a rokon nyelvek atlaszait (például a *Szláv nyelvatlász*), és azokat az atlaszokat, amelyek több nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket vizsgálnak. Utóbbiak közül meg kell említenünk néhány kiemelkedő vállalkozást:

Európai nyelvátlasz (Atlas Linguarum Europae, ALE) – ez az egyetlen kontinentális nyelvátlasz. A munkálatok során 30 országban mintegy 100 nyelvet vontak be a vizsgálatba. 37 magyarországi és 9 határon túli magyar kutatópontja volt (részletesebben Juhász 2001: 102–103). Kárpátaljai magyar kutatópontjai: Rát, Vári, Salánk és Visk.

Kárpát Nyelvátlasz – (Общекарпатский диалектологический атлас, OKDA) a Kárpátok és a Balkán országai szerepelnek a kiadványban: Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Oroszország, Ukrajna, Moldávia, Jugoszlávia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia. 210 kutatópontból 9 magyarországi, 5 kárpátaljai magyar: Rát, Mezőkaszony, Vári, Szőlősgyula és Visk (részletesebben Juhász 2001: 103, Posgay 2000: 368–371)

A lexikai hungarizmusok és ukrán megfelelőinek atlasza az USZSZK Kárpánton túli területén – Lizanec Péter műve átmenet az egynyelvű és a többnyelvű atlaszok között. Három kötetben jelent meg a 70-es években (Juhász 2001: 103–104, Lizanec 1970–76)

Az egynyelvű atlaszokat két csoportra szoktuk osztani:

- nemzeti vagy nagyatlaszra, illetve
- regionális vagy táji atlaszra.

A nagyatlaszok egy nyelv egész területéről igyekeznek adatokat bemutatni, míg a regionális atlaszok egy szűkebb terület nyelvi jellemzőit szemléltetik a térképlapokon.

A magyar nyelvjárások atlasza I–VI. (MNYA.) – a magyar nagyatlasz hat kötetét Deme László és Imre Samu Samu szerkesztette, 1968 és 1977 között jelent meg. A munkaközösség vezetője Bárczi Géza volt. Már a 19. században felvetődött az atlaszkészítés ötlete, néhány kisebb területre vonatkozó térképlap készült a korszak jelentős nyelvészei által: Horger Antal, Csűry

Bálint is végzett erre vonatkozó próbálkozásokat. A nemzeti atlasz munkálatai 1941-ben kezdődtek meg, viszont a háború miatt félbeszakadtak. Majd 1949-ben folytatódott. Gyűjtöttek Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában, a Szovjetunióban, Jugoszláviában, Ausztriában. Összesen 396 kutatópontja volt a vállalkozásnak, ebből 4 kárpátaljai: Csongor, Homok, Vári, Salánk. Ezekben a településeken Imre Samu és Lőrincze Lajos végeztek adatgyűjtést. 1968 és 1977 között jelent meg a hat kötet, az 1162 térképlap közül 617 lexikai, 356 alaktani, 189 hangtani jellegű. A magyar nyelvtudománynak ez a jelentős kiadványa ma is óriási anyaggal szolgál különböző vizsgálatoknak. A modern technika fejlődése újabb lehetőségeket teremt ennek a gazdag anyagnak az elemzésére, illetve könnyebb tárolására, kezelésére.¹

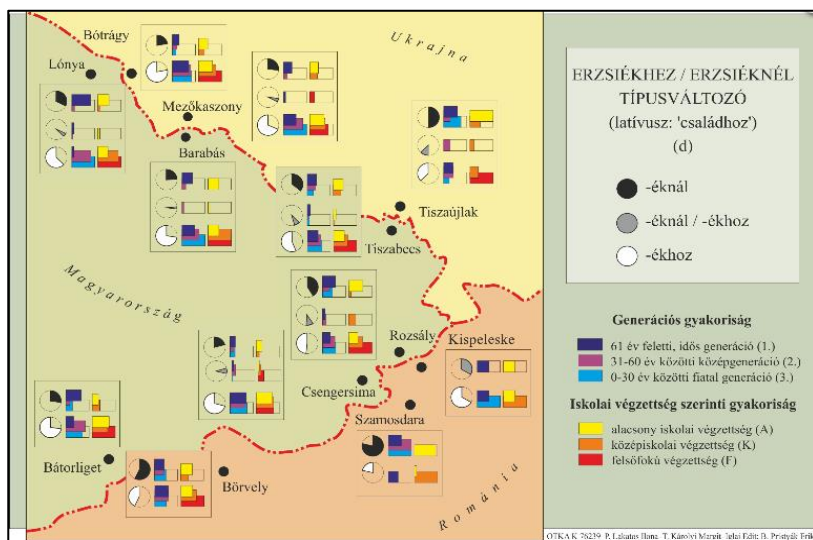
2008-ban elkezdődtek az Új magyar nyelvátlasz (ÚMNYA.) munkálatai: megismételt gyűjtéssel változásvizsgálatokra alkalmas anyag gyűjtésére vállalkoztak nyelvészek (Kiss 2006: 129–142, 2010: 385–389). A korábban használt kérdőív egyszerűsített, ugyanakkor újabb szempontokkal bővített változatával történt az adatgyűjtés (1. sz. melléklet). A korábbihoz hasonlóan kárpátaljai kutatópontokként ismét Csongor, Homok, Vári és Salánk lakói vettek részt a felmérésben. A helyi vizsgálatok eredményeiről Tóth Péter munkáiból tájékozódhatunk (Tóth 2010).

Ahogy korábban már többször kiemeltük, a dialektológia az új szemléleteket felhasználva fokozatosan megújul, újabb feladatokat, s ehhez újabb módszereket felfedezve. A nyelvöldrajzban is újításokat hozott a fejlődés. A digitális atlaszlapok,² a dialektometriai (nyelvjárásosság-mérés)

¹ <http://geolingua.elte.hu/>

² Uo.

vizsgálatok³ mellett (Varga 2017) ki kell emelnünk a Nyíregyházi Főiskola (ma már Egyetem) Szociodialektológia Műhelyének nagyszabású kutatásait, melyek a hármashatár mentén (Magyarország, Románia, Ukrajna) végzett gyűjtések eredményeként többdimenziós térképlapokon nem csak a területi különbségeket szemléltetik, hanem azokat különböző társadalmi változókkal összefüggésben vetítik a színes térképlapokra.⁴

Forrás: <http://szocdial.nyf.hu>

Regionális atlasz több magyarországi, s határon túli magyar területen is készült: Végh József. Őrségi és hetési nyelvatlasz (1959); Rónai Béla. Zselici nyelvatlasz (1993); Sajtos József. Sárvíz menti nyelvatlasz (2004); Király Lajos. Somogy–zalai nyelvatlasz (2005); Penavin Olga. A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza (1969); Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila szerk. A

³ <http://www.bihalbocs.hu/mnyarmnya/intterk.html>

⁴ <http://szocdial.nyf.hu>

moldvai csángó nyelvjárás atlasza I –II. (1991); A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–XI. (1995-2010); Sándor Anna. A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza (2004)

Kárpátaljai vonatkozásban: Lizanec Petro. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I–III. (1992–2003). „Ez az első regionális atlasz, amely egyrészt jelentős mértékben bővíti majd A magyar nyelvjárások atlaszát, másrészt pedig bemutatja egész sor olyan lexéma és szeméma területi elterjedtségét, amely nem kerülhetett be az általános nyelvatlazsba” (Lizanec 1988: 629) Az atlasznak harminchat kutatópontja van, lexikai és szemantikai jellegű térképlapokat tartalmaz. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza külön figyelmet fordít a szavak jelentésére is.

NYELVJÁRÁSI SZÖVEGGYŰJTEMÉNYEK

1974-ben jelent Hajdú Mihály és Kázmér Miklós válogatásában A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjairól származó szöveggyűjtemény Magyar nyelvjárásai olvasókönyv címmel (Hajdú–Kázmér). A Geolingvisztikai Műhely honlapján pedig Magyar nyelvjárásai hangoskönyv címmel találunk szövegfelvételeket, illetve azok fonetikus átíratát.⁵

Kárpátaljai szövegek találhatóak a Hiába repülsz te akárhová... című kiadványban (Csernicskó – Márku szerk. 2007: 211–257).

A nyelvjárásai gyűjtések eredményeit felhasználva több jelentős összefoglaló dialektológiai munka látott napvilágot a magyar nyelvjárásokról. Ezek közül néhányat emelünk ki:

Balassa József. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése (1891)

Horger Antal. A magyar nyelvjárások (1934)

Kálmán Béla. Nyelvjárásaink (1966)

⁵ http://geolingua.elte.hu/index_hu.html

Imre Samu. A mai magyar nyelvjárások rendszere. (1971)

Szabó Géza. A magyar nyelvjárások (1980)

Kiss Jenő szerk. Magyar dialektológia (2001)

A Csernicskó István és Márku Anita szerkesztésében megjelent *Hiába repülsz te akárhová...* (2007) c. kötet egyik részében válogatás található a kárpátaljai nyelvjárastani munkákból. A gyűjtemény bevezető tanulmánya jellemzést nyújt a kárpátaljai magyar nyelvváltozat jellemző sajátosságairól nem csak területi, hanem társadalmi szempontokat is figyelembe véve (Beregszászi – Csernicskó 2007: 7–96). A következő részben tanulmányokat közöl a 19. századtól a 21. század elejéig (Csernicskó–Márku 2007: 97–210), melyek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokkal átfogóan vagy egy-egy részterületet érintve foglalkoznak. Természetesen ezeknél jóval több tanulmány, monográfia szerzője választotta témájaként a kárpátaljai magyar nyelvjárások, nyelvhasználat sajátosságainak vizsgálatát különböző megközelítésből. Ezeknek összefoglalóját, alapos, részletes elemzését olvashatjuk Tóth Péter tanulmányaiban (Tóth 2019: 469–496, 2020)

A NYELVJÁRÁS FOGALMA

Ahogy már említettük, a nyelvjárás fogalmát sokáig csupán területi elkülönülése alapján határozták meg. A 2001-ben megjelent egyetemi tankönyv viszont ennél jóval részletesebben fogalmazza meg, mit nevezünk nyelvjárásnak: „Egy adott nyelv többi nyelvváltozattól rendszerszerűen, azaz meghatározott szabályok szerint többé-kevésbé s valamennyi szinten eltérő nyelvváltozat, amely területileg kötött, elsősorban szóbeli közlésre szánt és mindenekelőtt a mindennapi életterületeket átfogó beszédmód, amelyet általában a falakban felnőtt és ott lakó, a hozzá legalábbis semlegesen viszonyuló emberek elsődleges nyelvváltozatukként, spontán módon használnak a számukra természetes, mindennapos, informális-familiáris beszédhelyzetekben, s elsősorban az egymás közötti kommunikációban” (Kiss 2001: 36). A szerző a nyelvjárás és a köznyelv összevetésének szempontjait is összefoglalja:

- a nyelvészeti státusz (teljes rendszer mindkettő)
- a nyelvrendszer (nem különböznek, mert kifejezőerejük, szabályszerűségeik, logikusságuk, árnyaltságuk teljes)
- a felhasználási terület (a nyelvjárás familiáris körben – a köznyelv nyilvános megszólaláskor használatos általában, a nyelvjárás elsősorban beszélt nyelvváltozat – a köznyelv beszélt és írott nyelvváltozat, az iskola, a hivatal, a tudomány nyelvváltozata. Kisebbségi körülmények mind a használati szintér, mind a beszélt-írott szembeállítás módosul egy kicsit, hiszen nálunk a magyar használati körének korlátozottsága miatt informális helyzetekben is használjuk a helyi nyelvváltozatot).
- a használói kör (a mi esetünkben e szempont szerinti elkülönülés sem úgy nyilvánul meg, mint többségi helyzetben. Hiszen Kárpátalján az iskolázottság foka nem egyenesen arányos a magyar köznyelv ismeretének mértékével. Hiszen a II. Rákóczi

Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (korábban Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola) létrejötte előtt felsőfokú tanulmányaikat magyarul csak az ungvári egyetem magyar szakán végezhatték a továbbtanulók)

- a kronológiai sorrend (a nyelvjárás az elsődleges, korábbi nyelvváltozat – a köznyelv a másodlagos, szabályozás, tervezés eredményeként létrejött nyelvváltozat)

- a területi elterjedtség (a nyelvjárás kötöttebb, szűkebb területen használatos – a köznyelv kötetlenebb, elméletben a teljes magyar nyelvterületen használják)

- a kommunikációs hatókör (a nyelvjárás csekélyebb, korlátozottabb, kisebb megértési körrel bír – elméletileg optimális, korlátlan, maximális megértési körrel rendelkezik) (Kiss szerk. 2001: 42–43)

A NYELVJÁRÁSI ALAKULATOK

A dialektológiai vizsgálatok eredményei alapján a szakirodalom többféle nyelvjárás alakulatot különít el, melyek egysége viszonylagos és dinamikus.

Helyi nyelvjárás – egy-egy beszélőközösség (település) nyelvhasználata. Ez sem nevezhető teljesen egységesnek, mert akár egy településen belül is lehetnek különbségek (Tóth 2007a: 424–428). Jellemzője, hogy benne van a közösség tudatában, s ez a kollektív normatudat határozza meg a nyelvjárás használatát.

Nyelvjárás csoport – több, egymással szorosabb-lazább kapcsolatban lévő település nyelvjárása. Ezeket a településeket valamely gazdasági, politikai, földrajzi, művelődési kapcsolat jellemzi. A tájnyelvi különbségek aránylag kisebbek, csekélyek. A nyelvjárás csoportok esetében már nem beszélhetünk azonban kollektív tudatról. Juhász Dezső a Magyar dialektológia c.

egyetemi tankönyvben Kárpátaljai területén a következő nyelvjáráscsoportokat említi: bereg-ugocsi (a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások), ungi (az Ungvári járás és a vele szomszédos kelet-szlovákiai *í-ző* nyelvjárások), és a volt Máramaros megye helyi nyelvjárásai (Huszttól keletre). Utóbbiról megjegyzi, hogy nem alkot egységes csoportot, a települések sem tömbszerűen, hanem szigetszerűen helyezkednek el (2001: 292).

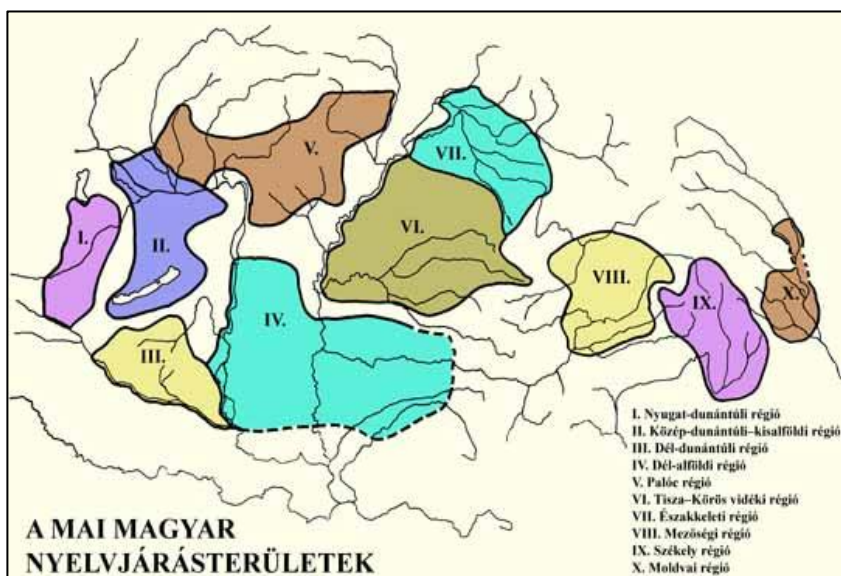
Nyelvjárási régió – nyelvjáráscsoportok együttese, melyet nem nagy számú, de legtöbb esetben csupán azokra a nyelvjáráscsoportokra jellemző nyelvi jelenségek együttes előfordulása jellemez.

A MAGYAR NYELVJÁRÁSI RÉGIÓK

Simonyi Zsigmond (1889), Balassa József (1891), Horger Antal (1934), Kálmán Béla (1966) korábbi osztályozásai területi alapúak voltak, míg Laziczius Gyuláé (1936), Imre Samué (1971b) tipológiai.

Juhász Dezső A magyar nyelvjárások atlaszának adatai alapján a következő nyelvjárási régiókat különíti el, s jellemzi azokat röviden (bihalbocs.hu):

I. Nyugat-magyarországi nyelvjárásterület: Használja a zárt *ē*-t (*gyērek*), a nyílt *ek*-k gyakran tovább nyitódnak (*käcskä*), az *ó, ő, é*-k helyén *uo, üö, iē* kettőshangzók állnak (*szuo, lüö, kiēz*), az *i, ú, ű*-k tipikus esetben röviddek (*tiz, husz, tüz*), jellemző az *l*-ezés (*folik*), a *v* zöngésít (*Vazsvár*), olykor zöngétlenül a hasonulásban (*ötfen*), *á* utáni szótagban az *a* gyakran *o*-vá záródik (*házo, lábom*), mássalhangzó után a *j* *gy/ty*-vé válik (*dobgya, aptya*). Jellemző helyhatározóragjai a *-bu/ -bü, -ru/ -rü, -tu/ -tü*, (*házbu* stb.), az archaikusabb részeken elmaradhat az illeszkedés (*Feriho*) vagy éppen erősebben működik (*fülö* 'füle', *hinya* 'hívni': itt eredetileg mély hangú volt a *tő*), a főnévi igenév képzőjének jellemző alakja a *-nyi* (*várnyi*). Legszínesebb alcsoportjai az őrségi, hetési, göcseji, illetve a szigethelyzetű felsőöri.

Forrás: bihalbocs.hu (Juhász Dezső)

II. Közép-dunántúli-kisalföldi nyelvjáróterület: Az *ĕ* - *e* ~ *ĕ* hangjai a nyugat-dunántúli típusával egyezők, de nincsenek kettőshangzói az *ó*, *ő*, *é* helyén. Orzi az *á* utáni *o*-zást (*háto*, *lábos*), de inkább már *j*-ző (*gója*) a *j* > *gy* változás csak *r* után jellemző (*várgyo*, de *kapja*). Az *á* hangszíne zártabb; kisalföldi részeim erős *i*-zés tapasztalható (*míz*, *vőlegény*, *szípsíg*). Az *í*, *ú*, *ű*, rövidítése is megfigyelhető, de nem olyan gyakran, mint a nyugat-dunántúliban. A jellegzetes helyhatározóragok itt is zártabbak (*házbú*, *tetőrű*, *amnyátú*), az *l* elmaradása a *-val/ -vel*-nél is jellemző (*hajóvā*, *tehémmē*), a főnévi igenév képzője *-nyi*.

III. Dél-dunántúli nyelvjáróterület: Legfőbb jegye az *ő*-zés (*őszik*, *mögy*, *lőszök*), tehát néhány egyszótagú és vegyes hangrendű szó (*nē*, *lē*, *sē*, *gērēnda* stb.) kivételével a többi nyelvjárás zárt *ĕ*-i helyén (*lēhet*, *verēm*, *vēt*) *ő* jelenik meg (*lōhet*, *verōm*, *vōtt*). A somogyi, ormánsági részekben záródó kettőshangzók vannak (*karou*, *mezőū*, *kēis*), egyéb dunántúli sajátosságok társaságában (nyíltabb *e*, zártabb *á*, *l*-ezés, a *v* zöngésítő hatása, *-nyi* igenévképző stb.). Baranyában és Szlavóniában a többes szám első személyű tárgyas igerag megegyezik az alanyival (*kinyitunk a kaput*), az egyes harmadik tárgyas ragozásban *látí* 'látja', *mondí* 'mondja' alakok járatosak. A *v* tövű igék alakjai nyugaton *lūn*, *hin*, Baranyában *lūj*, *hīj*, keletebbre *lūl*, *hīl*, illetve *lū*, *hī*. A többes harmadik birtokos személyjel Baranyában *-ik*, *-jik* alakú: *lovik*, *kertyik*.

IV. Dél-alföldi nyelvjárasterület: A Dél-Dunántúlhoz hasonlóan a legjellegzetesebb hangtani sajátága az *ö*-zés (*köröszt, kendör, köll*), de az *l*-ezést *j*-zés váltja fel: *ijen, gója*. A köznyelvi *ó, ő* helyett gyakori az *ú, ű*: *lú, kú, túrú*, a helyhatározó ragok is zártabb ejtésűek: *-bú/ -bű, -rú/ -rű, -tú/ -tű*. A szótagzáró *r, l* kieshet és megnyújthatja az előtte magánhangzót: *mikó 'mikor', öccő 'ötször', pöndő 'pendely', tótam*. Egyes vidékeken még hallhatók a *tanjija, mondi, mondítok* igealakok. A főnévi igenév képzője *-ni*.

V. Palóc nyelvjárasterület: Az ide tartozó nyelvjárások közös jegye az ajakkerekítés nélküli *â* (= a, fölötté pont), hosszú párjával, az *ā*-val (*fāj ā vállām 'fáj a vállam'*). Egyébként a nyugati, keleti és déli részén az érintkező nyelvjárásokkal több közös és átmeneti sajátágot mutat. A nyugati palóc például a kisalföldi nyelvjárásokhoz hasonlóan *i*-zű és részben *l*-ezű, keleten az északkeleti típussal egyezően záródó kettőshangzók jellemzik. Középső, legvédettebb részében még él az *ly* hang (fonéma; *hólyag, golyó* – tehát nem *j*-vel, hanem lágyított *l*-lel). Ugyancsak szömegkülönböztető szerepre alkalmas a hosszú *ē* (*szēl, de szēl*). Gyakori az *ü* helyetti *i* (*kilső, pispék, siket*), az *ö* helyetti *ē* (*csēpp, bēgre*). Az *i* lágyíthatja a *t, d, n, l*-t (*szeretvi, gvinnye, ēnni 'enni'*). Az *é ~ e*-t váltakoztató névszótövekben megmaradhat az *e*: *tehen, vereb, szeke*. A *t* végű igék múlt időben a rövidebb alakjukban használatosak (*nyittam, köttem*). A *-val/ -vel* rag nem hasonul (*szekerve*). Az eredményhatározó ragja egyalakú (*hámué vālyik 'hamuvá válik'*). Gyakori az egyeztetés hiánya (*fāzik ā kezejim*).

VI. Tisza-Körös-vidéki nyelvjárasterület: Használja a zárt *ē*-t, nyílt *e*-jei köznyelviék vagy annál kicsit nyitottabbak. Az *ó, ő, é*-k helyén záródó kettőshangzók vannak (mint Somogyban); feltűnő jegye még az erős *i*-zés (*felesig, víres, húsvít*). Ingadozó alakokban kerüli az *ő*-s megoldásokat (*sēpēr, vēdēr, vērés*). A köznyelvhez hasonlóan *j*-zű (*folik, ajja*). A köznyelvben időtartamváltó szótövek gyakran egyalakúak: *nyúlak, fűzes, húszas*. A *-t* végű igéknek hosszabb és rövidebb alakja is használatos (*sütöttem: süttem, vetettem: vettem*). A *v* tövű igék alapalakja többnyire magánhangzós: *hí, ri, szű*, de *l* végű is: *nyől*. A helyhatározóragok gyakran zártabb ejtésűek (*házbú, szekérrű* stb.). A *tarcsa 'tartja', lássa 'látja'* ragos alakok jellemzőek.

VII. Északkeleti nyelvjárasterület: Nem használja az *ē - e* szembenállást, *e*-zése a köznyelvivel megegyező (*ember, gyerek*). Az *ó, ő, é* helyén záródó kettőshangzók állnak (*vaot ~ vout, keēs ~ keīs, öüz* stb.), ugyanakkor van egy *iē* kettőshangzója is, amelyet az ún. *i*-zű helyzetű *é*-k helyére illeszt (*niēgy, viēr*). A megoszlás alapján a nyitódó és záródó kettőshangzót tartalmazó formák jelentésmegkülönböztetésre is alkalmasak (*fēil 'fele valaminek' - fél 'fél valakitől'*). Az *i, ú, ű*-k gyakran rövidülnek (*viz, ut, szür*), a szótagzáró *r, l, j* viszont rendszeresen nyújtja az előtte lévő magánhangzót (*embēr, kōr, hājlik*). Az *-n* igerag néhány igén kijelentő módban is megjelenhet (*megyen, teszen, leszen* stb.). Egyes vidékeken az igék udvarias felszólító módja *-ik*-es (*újjik le, ne mennik el!*), a *várja, tuggya* alakok helyett egyes vidékeken *vári, tudi, a mossuk, vettyük* helyett *mossuk, vetük* járatos.

VIII. Mezőségi nyelvjáróterület: A zárt *ē* hang már csak nyomokban fedezhető fel. Északi részén közepes erősségű *i*-zés hallható, kettőshangzók nem jellemzők. Hosszú magánhangzórendszere sok helyen bomlóban van, helyettük rövid vagy félhosszú hangok állnak (*házbol*, *előtt*), a szótagzáró *r*, *l*, *j* viszont nyújtó hatást fejt ki. A terület egyik legjellegzetesebb sajátossága az ún. *a*-zás, vagyis az *o > a* váltás (*bagár*, *katana*, *malam*). A nyíltabb ejtés az *ō* hangot is érintheti (különösen a Maros és a Küküllők vidékén). Archaikus vonásai közül említést érdemel a családi helyhatározóragok (*Sándornott*, *Sándornól*, *Sándorni*), a *megyen*, *teszen*, *viszen*-féle alakok használata.

IX. A székely nyelvjáróterület: A számos közös sajátosság ellenére egyik legheterogénebb nyelvjárási régióról van szó. Ennek elsősorban történelmi, településtörténeti okai vannak. Jórészt nyelvtörténeti kritériumok alapján igazolni lehet, hogy a székelyek az Árpád-kor folyamán a keleti határvédelemmel összefüggésben, más vidékekről áttelepítve foglalták el mai lakóterületüket. A keleti székelység nyelvjárása a nyugat-magyarországi tájszólással mutat rokonságot (pl. nyitódó *uo*, *üö*, *ie* kettőshangzóival: *juo*, *füöd* stb. vagy az *e*-nél nyíltabb *ā*-ivel: *āstä*, *mākeg*), az udvarhelyszéki székelység a maga *ō*-zésével és egyéb rendszerszerű párhuzamokkal a Baranya megyei magyarság nyelvéhez áll közelebb. A nyugati székelység tájnyelvébe pedig számos mezőségi vonás szüremkedett be (többek között a gyenge *a*-zás). Néhány további székely sajátosság: érvényesül a szótagzáró *r*, *l*, *j* nyújtó hatása, használatosak a *tehen*, *szeker*-féle alanyeseti formák, megvan az elbeszélő múlt (*vára*, *kére*) és a régmúlt is (*járt vala*). A feltételes mód többes első személyében jellemzők a *látnök*, *kérmők* alakok, archaikus raghasználat nyomait őrzik a családi helyhatározóragok: *Józsini*, *Józsinit*, *Jozsimul* 'Józsi(ék)hoz, Józsi(ék)nál, Józsi(ék)től'.

X. Moldvai nyelvjáróterület: A középkortól kezdve több hullámban települtek ki magyar csoportok a Kárpátok keleti előterébe, Moldvába. A moldvai magyarokat ma közkeletű kifejezéssel *csángóknak* nevezik, jóllehet e népcsoportnév eredetileg csak az archaikusabb nyelvjárású, mezőségi gyökerű Románvásár és Bákó környéki telepekre vonatkozott. A moldvai magyarság nagyobb, déli tömbje túlnyomórészt a szomszédos keleti székelység több évszázados kivándorlásából eredő lakosság leszármazottja. Mezőségi jellegű *a*-zás jellemzi az északi és részben a déli csángóságot. Az északi csángókat és az archaikusabb mezőségi szigeteket összeköti még a *ty* helyetti *cs* (*kucsá* 'kutyá'), *gy* helyetti *dzs* (*dzserek*), a hangsúlytalan szótagi *ō*-k helyetti *e* (*füstes*, *jőjen*, *ördeg*), illetve *e*-k helyetti *ō*-k (*örög* 'örög', *körtő*), vagy az *a* helyetti *o* (*soho* 'soha', *lobbon* 'lobban', *folu* 'falu'). Az északi csángóban az *s* helyett gyakran *sz* hangzik ("sziszegés": *maszt* 'most', *eszmit* 'ismét'). Az erős román nyelvi hatás főként a beszéddallamban és a számos jövevényszóban mutatkozik meg. A moldvai magyarok kétnyelvűek, a magyar nyelvhasználat a családi és kisközösségi szintekre szorult vissza, erős pusztulásban van.

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK, NYELVJÁRÁSSZIGETEK

A kárpátaljai magyar nyelvjárások az úgynevezett északkeleti nyelvjárási régióhoz tartoznak, mely az abaúji *ő-ző* típustól keletre, kb. a Hernád alsó folyása, a Sajó–Tisza–Csap–Nagyszőlős vonaltól északra a nyelvhatárig terjed (Imre 1971: 365, Lizanyec – Horváth 1981: 3–18, Juhász 2001: 292–295, Beregszászi–Cserniczkó 2007: 7–96). Az északkeleti nyelvjárási régió nem kis része esik a mai Magyarország határain kívülre, mindenekelőtt Románia és Ukrajna területére; az ungi nyelvjárás csoport nyugati fele Kelet-Szlovákiához, a régi Szatmár jelentős része Romániához tartozik (Juhász 2001: 294). Az egyes nyelvjárási régiókat az anyaországi és a határon túli nyelvjárások egységeként kell szemlélnünk (P. Lakatos–T. Károlyi 2002a: 76).

Juhász Dezső (2001: 292) három nyelvjárás csoportba sorolja az északkeleti nyelvjárási régió magyar dialektusait:

1. szabolcs-szatmári, bereg-ugocsai, melybe a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások tartoznak;
2. ungi, ide az Ungvári járás és a szomszédos Kelet-Szlovákia *í-ző* nyelvjárásait sorolja;
3. a volt Máramaros vármegye helyi nyelvjárásai, melyek nem alkotnak egységes csoportot.

Ugyanakkor nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzórendszer fonéma állománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtésváltozata tekintetében (Horváth 1976: 54). Ennek megfelelően a nyelvészek a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak is több típusát szokták megkülönböztetni.

Horváth Katalin hangtani szempontú kategorizálása (1992) a következő típusokba sorolja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat: 1. A Rahói járás nyelvszigetei és Aknaszlatina nyelvjárása; 2. Visk, nyelvjárássziget a Huszti járásban; 3. A Nagyszőlősi és a Beregszászi járás nyelvjárásai; 4. Salánk nyelvjárása a Nagyszőlősi járásban; 5. Badaló (Beregszászi járás) és Dercen (Munkácsi járás) nyelvjárása; 6. Nagydobrony (Ungvári járás) és Beregrákos (Munkácsi járás) palóc nyelvjárásszigetként; 7. Az Ungvári és Munkácsi járás nyelvjárásai.

Lizanec Péter egy korábbi, ugyancsak hangtani és alaktani szempontokra támaszkodó osztályozásában a kerekhegyi nyelvjárást önálló nyelvjárásként kezelve viszont nyolc típust hoz létre (Lizanec 1990: 262; és 1995).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának a III. (Lizanec 2003) kötetében viszont a lexikai és szemantikai izoglosszák alapján három csoportot különít el: 1. dél-ungri-latorcai; 2. dél-borzsei; 3. délmáramarosi. Valamint a szerző hét nyelvjárásszigetet is megkülönböztet: Nagydobrony (részletesen lásd Móricz 1993; Balogh–Debreceni 1995), Beregrákos, Badaló (bővebben lásd Hires 2004), Dercen (részletesen lásd Káposztai 1967; Balogh 2004), Salánk, Visk, Kerekhegy (bővebben Lizanec 2003: 727).

A kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak számos olyan hang- és alaktani, valamint szintaktikai jellemzője van, melyek egyrészt igazolják azok északkeleti nyelvjárástípushoz való tartozását, másrészt általánosságban jellemzik a kárpátaljai magyar nyelvterületet (Beregszászi–Csernicskó 2007: 20). Hangtani szempontból összefogja őket az erős *i*-zés (Horváth 1998; 2000; Kótyuk 1990) és *j*-zés, a felső nyelvállású hosszú magánhangzók megrövidülése, a magánhangzók kiesése (Csúry 1929a, b) és a diftongusok ejtése (Horváth 1976; Balogh 2004). A kárpátaljai

magyar nyelvjárások zömében hét rövid és hét hosszú magánhangzó, valamint 25 mássalhangzó van (Lizanec–Horváth 1982: 3–4, Horváth–Lizanec 1993). A kárpátaljai magyar nyelvjárások nagy részében általánosan elterjedt az az alaktani jelenség, hogy a *-nál/-nél* határozóragot *'-hoz/-hez/-höz'* jelentésben használják, míg a családi viszonyokat is kifejező *-éknál* rag helyett az *-ékhoz* használatos: *tegnap voltunk Zékányékhoz*; tulajdonképpen: *Zékányéknál* (Balogh 1994: 29; Kiss szerk. 2001: 293). Szintaktikai jellemzőjük az „hogy az igeikötő az ige után kerül olyan esetben is, amikor a köznyelvi norma szerint inkább az ige előtt kellene állnia. A mindennapi beszédben gyakran hallható, hogy *Szakad le a kezem, annyira fáj. Olyan szomjas vagyok, hogy halok meg*” (Balogh 1993: 226–227; Balogh–Heltainé 1992: 485).

Amiben azonban a leginkább eltérnek ezek a nyelvjárások az anyaországiaktól, az nem más, mint az orosz és ukrán nyelvből vett kölcsönszavak nagyarányú használata. Ez elsősorban a kárpátaljai magyarság kétnyelvű mivoltával magyarázható. Hiszen „ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor a szavak átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartásával” (Sulán 1963: 261). A viszonylag egységes tömbön belül van néhány helyi nyelvjárás, amelyek úgynevezett nyelvjárásszigetek. Balogh Lajos szerint a nyelvjárásszigetek jellemző sajátossága, hogy „környezetük nyelvváltozata eltér a szigetet alkotó település(ek) alapnyelvváltozatától” (Balogh 2001: 316). Megkülönböztetünk belső nyelvjárásszigetet (nyelvjárásszigetet) és külső

nyelvjárásszigetet (nyelvszigetet). A belső nyelvjárássziget esetében a sziget és a környezet nyelve ugyanaz, míg a külső nyelvjárássziget esetében a két érintkező nyelv különböző. A kárpátaljai nyelvjárásszigetek közül több nyelv-sziget is egyben: Visk, Beregrákos, Kajdanó. Belső nyelvjárássziget Nagydobrony, Salánk, Dercen, Fornos, Badaló, Beregújfalu (Lizanyec–Horváth 1981: 3–18; Tóth 2016: 615–627; Beregszászi–Csernicsekó 2007: 7–96). A nyelvjárásszigetek, nyelv-szigetek kialakulása legtöbbször településtörténeti okokkal magyarázható (Móricz 2016, Tóth 2007a: 424–428, 2007b: 270–273, 2007c: 406–411, 2015: 235–241, 2016: 615–627, Dudics Lakatos–Tóth 2017: 185–190). A környezet nyelvhasználatától eltérő beszédmód mindig feltűnőbb, s Kárpátalján több felmérés során is bebizonyosodott, hogy a nyelvjárást, nyelvjárási beszédmódot sokan a nyelvjárásszigetek lakóinak tulajdonítják. S a nyelvhasználat szempontjából a viszonyulásnak jelentős szerepe van.

A TÁJSZAVAK OSZTÁLYOZÁSA

A tájszavak osztályozásának alapjául két egyetemes, azaz minden nyelvre érvényes kritérium szolgál: az alak és a jelentés (funkció), valamint a kommunikáció (a köznyelvi alapú érthetőség). Természetesen bármilyen kritériumot alkalmazunk (a két említettet és másokat) is, a köznyelvhez való viszonyítás, tehát a kontrasztív alapállás változatlan marad (Hegedűs 2001: 377).

A szavak, tehát a tájszavak is forma és tartalom egységei. Éppen ezért a tájszavak osztályozásának univerzális szempontja, tehát megkerülhetetlen alapja az, hogyan különböznek a tájszavak e két összetevő tekintetében viszonyítási alapunktól, a köznyelvi szavaktól. A válasz elvi alapon teljesen egyértelmű: úgy, hogy alakjukban vagy jelentésükben, illetőleg alakjukban és

jelentésükben is részlegesen vagy teljesen eltérnek a köznyelvtől. Ha alakjukban, tehát legalább egy fonémájukban eltérnek, akkor alaki, ha jelentésükben, akkor jelentésbeli, ha mindkettőben, akkor alaki-jelentésbeli tájszavakat különböztetünk meg (Kis 1998: 429).

Hegedűs (2001: 378) három fő tájszótípusról tesz említést:

I. *A valódi tájszó* a köznyelvben ismeretlen, illetőleg a köznyelvi beszélő számára — a spontán kommunikációban, ahol nem definíciószerű megnyilatkozások, körülírások hangzanak el - felismerhetetlen szó. A valódi tájszót a köznyelvi beszélő nem érti.

II. *A jelentésbeli tájszó* a - vele lexémaszinten megegyező – köznyelvi szótól egy vagy több jelentésében különbözik. Ha a jelentésbeli tájszót a köznyelvtől eltérő jelentésben használják, akkor a köznyelvi beszélő nem érti, illetőleg félreérti azt.

III. *Az alaki tájszó* a - vele lexémaszinten megegyező - köznyelvi szótól alakjában, tehát legalább egy beszédhangjában különbözik. Az alaki tájszó a köznyelvi beszélő számára általában érthető, illetőleg köznyelvi megfelelőjével való összetartozása érzékelhető, felismerhető.

Kiss Jenő (1998: 430) azt mondja, hogy „a (köznyelv és a nyelvjárás közötti) lexikális megfelelés alapján a tájszavaknak két fő típusa van”:

1. *igazi tájszavak*. Nincs lexikális megfelelés a köznyelv és a nyelvjárás között, a táji lexéma ismeretlen a köznyelvben. Ezeknek két altípusuk van:

- a) valódi tájszavak (a közös azonos denotátumot más-más lexémával jelölik a köznyelvben és a nyelvjárásban, illetőleg más lexémával is jelölik a nyelvjárásban);
- b) tulajdonképpeni tájszavak (nemcsak a lexéma, a denotátum is ismeretlen a köznyelvben).

2. *Nem igazi tájszavak.* Jellemzőjük, hogy van lexikális megfelelőjük a köznyelvben, csak hogy alakjukban vagy/és jelentésükben eltérnek azoktól.

Az ő véleménye alapján a tájszavakat az érthetőségük alapján is érdemes lehet vizsgálni, s ez alapján két típust különíthetünk el (Kis 1998: 430):

1. *a köznyelvi alapon (is) érthető tájszavakat* – ide tartoznak a hagyományosan alakinak nevezettek döntő többsége;

2. *a köznyelvi alapon nem érthetőket* – ide a jelentésbeli, a valódi és a tulajdonképpeni tájszavak s a nem érthető alaki tájszavak sorolandók.

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOK SZLÁV LEXIKAI ELEMELI

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei elsőként néhány nyelvvelő célzatú szószedet formájában kerültek rögzítésre. Ilyen nyelvvelő szószedet volt például Drávai Gizella *Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így* című írása, melyben közel száz mondatba foglalt orosz és ukrán kölcsönszót közölt szembeállítva magyar standardbeli megfelelőjükkel (Drávai 1969).

Rot Sándor a Kárpát-Ukrajnában érvényesülő magyar–ukrán, ukrán–magyar kétnyelvűségi kapcsolatok elemzése során az egyes nyelvi szinteket külön-külön is megvizsgálja. A lexikai szintet ért ukrán hatást néhány spontánul idézett szóval példázza, megjegyezve, hogy a felsorolás még hosszasan folytatható lenne (Rot 1967: 189, 1968: 255–256). Hasonló jellegű felsorolást közöl Petro Lizanec *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások alapján* (1970: 38–39) című munkája is. Fodó Sándor épp e munkák kapcsán jegyzi meg, bár Rot Sándor és Lizanec Petro munkájának sem elsődleges célja a magyar

nyelvjárások vizsgálata, de igencsak sajnálatos, hogy lemondva a „felsorolt szavak tudományos tárgyalásáról, a vélemények és az idevágó irodalom idézéséről minden magyarázat és etimologizálás nélkül” közlik szólistájukat, főleg mivel több szót is tévesen sorolnak az ukrán eredetű szavak közé. Tanulmányában több, Lizanec és Rot által szláv eredetűnek vélt szó kapcsán is igazolja azok téves etimológiáját (Fodó 1973: 42).

Fodó Sándor (Zékány Imre, Mokány Sándor és Mokány Katalin mellett) a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat és a Kárpátalján érvényesülő nyelvi kapcsolatokat tanulmányozta (Palmeos 1973: 256). Négyük közül azonban csak ő foglalkozott kimondottan a szláv jövevényszavak vizsgálatával. Foglalkozott például a terület szláv eredetű földrajzi terminológiájával. Az 1971-ben e témakörben írt tanulmányában például 19 szláv eredetű nyelvjárási elem részletes elemzésével foglalkozik, megjegyezve, hogy ezek többsége a magyar nyelvterület más vidékein nem ismertek, s használati mértékük még a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban sem azonos (Fodó 1971). Egy későbbi tanulmányában (1972) Visk és Técső nyelvjárása alapján készít egy 50 szóból álló kiegészítő listát Kniezsa István (1955) munkájához. Szólistája olyan szavakat tartalmaz, melyek Kniezsa munkájában: 1. nem szerepelnek; 2. más a jelentésük; 3. más a hangalakjuk; 4. eredetük megítélése szerinte eltér a Kniezsa által rögzített etimológiától (Fodó 1972: 259–260). A *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* c. tanulmányában a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról és az ezeket érintő nyelvészeti kutatásokról adott rövid ismertetést követően egy 31 szócikkből álló szótári adatállományt tár az olvasó elé (Fodó 1973: 43–52), melyben az általa gyűjtött és lejegyzett, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban előforduló szláv elemek

részletes ismertetését adja (Sebestyén 1973 szerint a cikkben felsorolt szavak némelyike ismert a magyarországi nyelvjárásokban is). Fodó Sándor egyik fentebb már idézett munkájában (1973) megjegyzi, hogy a Kótyuk István által folytatott kutatások révén kezdetét vette a kárpátaljai magyar nyelvjárások szlavizmusainak rendszeres kutatása is.

Kótyuk Istvánnak az ungi magyar nyelvjárás vizsgálatával foglalkozó kutatásai (1965, 1969, 1972 stb.) az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel 1974-ben megvédett kandidátusi értekezésével teljesebben ki (nyomtatásban Kótyuk 2007). E munka tematikájában és jellegében még ma is egyedülinek számít, hiszen a megírás és a nyomtatásban való megjelenés között eltelt közel 30 év alatt sem született e témakörben hasonló terjedelmű és színvonalú munka. Az orosz nyelvű disszertációban a szerző az Ungvári járás 18 településén (Nagygejőc, Gálóc, Bátfa, Palágykomoróc, Koncháza, Kisgejőc, Minaj, Palló, Botfalva, Kis- és Nagyrát, Katergény, Kisszelmenc, Szürte, Tarnóc, Homok, Kistéglás, Császlóc, Sislóc) gyűjtött ukrán nyelvi kölcsönzések részletes etimológiai elemzését adja.

A szerző által megvizsgált 247 elem közül 78 megtalálható Kniezsa István *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című munkájában is. Ám Kniezsa István a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, melyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba. Ugyanakkor közel 300 lexikai elem maradt feldolgozatlanul, melyről csak további részletes kutatás révén lehetne megállapítani, hogy melyik nyelvből is került át az ungi magyar nyelvjárásba. Külön figyelmet fordít arra is, hogy a bekerült ukrán elemek jelentése azonos-e az átadó, illetve az

átvevő nyelvben. Kótyuk István külön osztályozza a lexikai elemeket aszerint is, hogy egy- vagy esetleg többjelentésűek-e. A megvizsgált elemek túlnyomó része egyjelentésű. A többjelentésű szavakat jelentésük száma szerint kategorizálta a szerző: két-, három-, négy-, öt-, hat-, sőt egy nyolcjelentésű szót is adatolt. A *paszkuda* szónak például a következő jelentései ismeretesek: 1) gazember; 2) nem tiszta asszony; 3) aki beleavatkozik más dolgába; 4) búbos banka (állat); 5) begy; 6) pimasz, ronda; 7) szerénytelen ember; 8) utálatos, visszataszító (Kótyuk 2007: 77).

Györke Magdolna a kárpátaljai magyar nyelvjárások öltözködéssel kapcsolatos szókincsrétegét vizsgálta. Kutatásai során külön is foglalkozott a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv eredetű ruhanéveivel (Györke 1979, 1982), s arra a következtetésre jut, hogy csak kevés olyan ruhanév használatos a kárpátaljai magyarok körében, melyek hiányoznának az anyaországi nyelvváltozatokból. Az ilyen ruhanévek általában ukrán vagy orosz átvételek, s többségük 1945 után került meghonosodásra (Györke 2002).

Lizanec Péter munkáiban annak ellenére, hogy ő a szláv–magyar kétnyelvűségi kapcsolatokat elsősorban a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárások lexikai hungarizmusai felől vizsgálja, rendre megtalálhatók a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönszavaiból összeállított szólisták is (Lizanec 1987: 10–11, 1993: 53–55). Ugyancsak az ő nevéhez kötődik a kárpátaljai magyar nyelvet ért szláv hatások kutatásának egyik jelentős eredménye, nevezetesen általa szerkesztett háromkötetes *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* (Lizanec; 1992, 1996, 2003), mely a magyar nyelvjárási elemek mellett közel kétszáz szláv eredetű kölcsönszót is feltérképezett.

Csernicskó István a kétnyelvűség külső jeleiként értékeli a nyelvhasználatban felfedezhető másodnyelvi jelenségeket, melyeket számos példával illusztrálva a lexikális és morfológikus hatás csoportjaként különít el (Csernicskó 1995: 139–144).

A Csernicskó István–Beregszászi Anikó szerzőpáros által írt *...itt mennyit ér a szó?* című kötet *Kárpátaljai szójegyzéke* „azokat a kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket tartalmazza, amelyek 'kárpátaljai magyar' megjelöléssel bekerültek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott, 2003-ban megjelent kiadásába” (Beregszászi–Csernicskó 2004: 137–138). E szavak többsége a szláv nyelvekből kölcsönzött jelentésbővüléssel jött létre.

Borbély Edit tanulmányában (2000) 120 a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott orosz és ukrán eredetű betű- és mozaikszót, valamint rövidítést adtol.

Márku Anita a kárpátaljai magyar fiatalok kommunikációs stratégiáinak vizsgálata során természetesen a kölcsönszavak használatát is érinti (Márku 2004), s közöl egy 82 szót tartalmazó kölcsönszólistát is, melynek elemeit az általa készített interjúkból gyűjtötte ki (Márku 2008: 80–84).

Gazdag Vilmos a Beregszászi járás településein készített irányított beszélgetések hanganyagait vizsgálta meg, s gyűjtötte ki belőlük az elhangzott orosz/ukrán lexikai elemeket. Az adatolt szavakat a vizsgált interjúkból vett példamondatokkal illusztrált értelmező-etimológiai szótári-adatállomány keretében adja közre, egyidejűleg elvégezve azok eredet szerinti, szófaji és fogalomköri csoportosítását is (Gazdag 2010 a, b, 2012).

A NYELVI TUDAT, NYELVJÁRÁSI ATTITÚD, NYELVJÁRÁSI ATTITÚDTÍPUSOK

Nyelvi tudaton tágabb értelemben a beszélők nyelvekkel, szűkebb értelemben a saját nyelvükkel, nyelvváltozatukkal kapcsolatos ismereteinek együttesét értjük (Kiss 2001: 211). Ennek három összetevőjét, területét különíthetjük el: a nyelvi kompetenciát, a kommunikációs kompetenciát és az ún. metanyelvi kompetenciát. Metanyelvi kompetencián mindazt a nyelvhasználatot így vagy úgy befolyásoló tudást értjük, amellyel az egyén és a csoport anyanyelvéről, anyanyelvváltozatáról, mások nyelvhasználatáról, a különböző nyelvváltozatokról, nyelvi jelenségekről, sztereotípiákról rendelkezik; mely hatására egy nyelvet, nyelvváltozatot, nyelvi jelenséget szépnek vagy csúnyának, hasznosnak vagy kevésbé hasznosnak, helyesnek vagy helytelennek minősít. Ennek lényeges alakítója a nyelvi attitúd.

A nyelvi attitúd szerepe a nyelvhasználatban vitathatatlan. Hiszen, ha pozitívan vélekedünk egy nyelvről vagy nyelvváltozatról (akár érzelmek, akár gazdasági érdekek állnak a pozitív vélekedés mögött), szívesebben használjuk. Kisebbségi körülmények között ennek különösen nagy a jelentősége, hiszen a kisebbségi nyelv magasabb presztízse akár a nemzetrészmegmaradását is jelentheti.

Számos felmérés, tanulmány bizonyítja, hogy magyar nyelvterületen a lakosság többsége valamely nyelvjárást sajátít el először: a határon túli magyarság esetében ez még inkább igaz, hiszen - ahogy korábban már kifejtettük - az anyanyelv korlátozott használata miatt egyfajta „fáziskésés” figyelhető meg nyelvhasználatunkban (Cserniczkó 2003: 60, P. Lakatos–T. Károlyi 2002b: 233–248). A kisebbségi nyelvváltozatokat az ún. nyelvi konzervativizmus mellett az államnyelv hatása is színezi:

természetes része mindennapi kommunikációnknak, sőt, a formálisabb beszédshituációknak is. (Karmacsi 2003: 74–82, 2004: 97–105, Márku 2013, Gazdag 2017).

Ennek ellenére sok esetben maguk a beszélők sincsenek tudatában, hogy anyanyelvüknek valamely területi változatát beszélnek. Imre Samu már 1963-as cikkében utalt erre az atlaszgyűjtés tapasztalatai alapján: az adatközlők többsége azt vallotta, hogy ők nem beszélnek nyelvjárásban, az ő nyelvhasználatuk olyan, mint az irodalmi nyelv (Imre 1963: 279–283). Az emberek a nem köznyelvi alakokat inkább a mások beszédében fedezik fel, s a sajátjukat „helyesnek”, „kulturálisnak” mondják. A kárpátaljaiak ezen meggyőződését még az is erősíti, hogy nyelvük a köznyelv normáihoz leginkább közelítő északkeleti nyelvjárás régióba tartozik (Imre 1971: 365, Juhász 2001: 292, Lizanyec–Horváth 1981: 3). Így nem meglepő, hogy sokan nyelvjárás beszédet, tájszólást emlegetve, Nagydobronyra, Salánkra, illetve a munkácsi járásbeliek Beregrákosra gondolnak (Pl. *A szavakat tájszólással ejtik ki. A tájszólás nálunk Dobronyra mondható*). Hiszen ezek a települések nyelvjárászigetek az északkeleti tömbön belül, így kirívóbbak a nyelvjárás elemeik (Tóth 2007c: 270–273, Tóth 2016: 615–627). A nyelvjárások alacsony presztízse csak erősíti ezt az elzárkózó attitűdöt. Ez pedig az egészséges nyelvi öntudat, a nyelvmegtartás szempontjából egyáltalán nem kedvező. Az is bebizonyosodott, hogy az iskolai értékelésnél is hátrányos megítélésben részesülnek azok, akik nem a magyar standard normái szerint produkálnak tanórán (Jánk2019: 31–46). Az adatok szerint nincs ez másként Kárpátalján sem.

A nyelvjárásokhoz, nyelvjárás beszélőkhöz kapcsolódó negatív előítéletek magyar nyelvterületen nem új keletűek. Kiss Jenő tanulmányában, illetve a Magyar dialektológia című egyetemi

tankönyvben vázolja azokat a társadalmi változásokat, melyekkel párhuzamosan változott a köznyelv, illetve a helyi nyelvváltozatok megítélése (Kiss 1998b: 315–317, Kiss 2001: 219–225):

1. 19–20. század fordulója – semleges-távolságtartó attitűdnek nevezi a szerző. A nyelvjárási beszélők a magukétól eltérőnek látták, de közömbösen viszonyultak a köznyelvhez. Saját életformájukhoz környezetük nyelvhasználatát, a városi, tanultabb emberekhez pedig a köznyelv használatát kapcsolták.

2. 20. század első fele – a két világháború közötti időszak legjellemzőbb viselkedését ellenszenvező-védekező attitűdnek nevezhetjük. Ekkor már nem csak a köznyelvi beszélők részéről érződik negatív viszonyulás a falusi, nyelvjárást beszélők irányába. A falvak lakói a városi, köznyelvet beszélőkben a számukra hátrányos társadalmi intézkedések közvetítőit látták. Így a rájuk nehezedő modernizációs nyomás ellen beindul egyfajta védekező reflex: saját normájukkal való szolidaritás, az idegennel szembeni negatív viszonyulás.

3. A 20. század 50-es éveitől kezdődő gyors, kedvezőtlen irányú változásnak ismét csak a politikai, társadalmi történések az okai: a modernizációs kényszer, az erőszakos kollektivizálás következményeként a falusiak még inkább szembe kerülnek korábbi életformájukkal, értékrendjükkel. Az addigi szinte dacos „csakazértis”, „csakazértsem” védekező hozzáállást tömegesen váltotta fel az anyanyelvváltozattal szembeni szégyenlő attitűd: idegenek körében kerülni kezdték, sőt, le is tagadták, hogy használják. Ez a nyelvjárások térvesztéséhez vezetett: egyre szűkebb körben használatos, hiszen társadalmi elismertsége is egyre kisebb, szinte megbélyegzett, stigmatizált. Ezért nevezi Kiss Jenő szégyenlő-önfeladó attitűdnek ezt a viszonyulást.

4. A 20. század 90-es éveitől fedezhető fel az a változás, ami a kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűdhöz vezethet. A nyelvjárási anyanyelvű beszélők nagy része kettősnyelvű már: anyanyelvváltozata mellett ismeri a köznyelvet valamilyen szinten, de tudatában van nyelvjárási anyanyelvűségének is. S ezeket felváltva használja beszédhelyzettől függően.

A NYELVJÁRÁSOK MEGÍTÉLÉSE KÁRPÁTALJÁN

Ezeket a korszakokat nézve felmerül a kérdés, hogy a határon túli magyar nyelvhasználatban mutatkozó konzervativizmus, fáziskésés megfigyelhető-e a különböző nyelvváltozatok megítélése kapcsán is. Hiszen a tudatosság, a megfelelő szintű kommunikációs kompetencia lehet a kulcs az öntudatos, magabiztos nyelvhasználat kialakításához is. Mit tudnak vajon a kárpátaljai magyarok a nyelvjárásokról, a kárpátaljai magyar nyelvről? Hogyan viszonyulnak ezekhez a változatokhoz: inkább racionális, vagy inkább érzelmesebb attitűdről vallanak-e azok a felmérések, melyek az elmúlt években valamilyen módon érintették a kárpátaljai magyarok nyelvi tudatát? Felfedezhető-e már a kárpátaljai magyarok körében a nyelvjárásokkal szembeni kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd?

A 2007-ben megjelent *Hiába repülsz te akárhová...* című kötet több olyan lejegyzett interjút tartalmaz, melyeket 2002–2003-ban készítettek a Hodinka Antal Intézet (ma már Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont) munkatársai Kárpátalja különböző településein (Csernicskó–Márku szerk. 2007: 211–357). Ezek a beszélgetések érintették a magyar nyelvhez, a helyi nyelvváltozathoz való viszonyulás kérdését is. A szövegeket olvasva kijelenthetjük, hogy ezen adatközlőkre is igaz, amit már korábban is megállapítottak kutatók: saját környezetük magyar beszédét a standard magyarhoz

(„*irodalmi nyelvhez*”) nagyon közel állónak érzik (vö. Kiss 2000: 465–467, Imre 1963: 279–283, Kontra 1997: 224–232). Arra a kérdésre, hogy van-e a településük magyar beszédének valamilyen jellegzetessége, ami eltér a környezettől vagy a magyarországitól, a következő válaszok érkeztek:

„... a legcsodálatosabb az, hogy szinte tökéletesen megfelel a magyar irodalmi nyelvnek. Ez a csodálatos, amit nem tapasztal sehol...”(74 éves viski férfi) (Csernicskó–Márku szerk. 2007: 329).

„A beregszászi magyar nyelvnek nincs semmi vonása. A fálvakban van tájszólás, de a beregszászi magyarok, azok tisztán, szépen beszélnek magyarul” (77 éves beregszászi nő) (Csernicskó–Márku szerk. 2007: 252).

Ezzel ellentétként említik más települések beszédét, s a fura kiejtéssel, tájszólással jellemzik. Tudatukban a helytelen, kevésbé szép beszéd a nyelvjárásiás színezettel egyenlő, s ezt csak más településen hallják:

„Persze. (...) Tisztábban beszélünk irodalmilag, és van olyan falu, hogy ő sok olyan parasztos, régi tájszólásos. (...) Hát olyan furcsán ejtik ki a szót, nem úgy, mint mi. Olyan furcsán ejtik ki. Egyszóval olyan parasztosan.” (72 éves tiszaujlaki nő) (Csernicskó–Márku szerk. 2007: 293).

„Szerintem, őő Barkaszón nagyon szépen beszélnek magyarul. Semmi tájszólás. Őő semmi ilyen jellegzetes szavak nincsenek” (39 éves barkaszói nő) (Csernicskó–Márku szerk. 2007: 304).

„Tájszólással beszélnek. Há lehetne civilizáltabban kiejteni azt a szót, értelmesebben, kellemesebben, de már megszokták, és így átveszik elődjeiktől azt a helytelen bemondást” (82 éves beregszászi férfi) (Csernicskó–Márku szerk. 2007: 349).

Nem meglepő módon szóba került Nagydobrony nyelvhasználata is, hiszen ez a nyelvjárássziget az északkeleti nyelvjárási régió jellemzői között igencsak feltűnő, s sokan egyenesen ezzel azonosítják a nyelvjárást, tájszólás fogalmát:

„Szerintem nincsen, itt valahogy a Beregszászi járás területén a megszokott magyart beszéljük, talán még nem, ő semmiféle hanghordozás különbség nincs, az Ungvári járásba, ott már jobban észrevehető, dobronyi ő kiejtés, az ő, talán csak ott, Kárpátalján csak ott veszem észre a különbséget, aa nyelvi különbségbe” (49 éves nagyborzsovai nő) (Csernicsekó–Márku szerk. 2007: 219).

Egy nagydobronyi adatközlő azonban egyáltalán nem így érzi: szerinte náluk már nem beszélnek tájszólással, s inkább a másik nyelvjárásszigetet, Rákost emlegeti:

„Persze, mert pláne mondjuk Rákoson, igen áá betűsen beszélnek. (...) Hát a dobronyiak, mit tudom én, mán nem tájszólással, hanem csak olyan egyszerűen. De azoknak van tájszólása. [nevet]” (60 év körüli nagydobronyi nő) (Csernicsekó–Márku szerk. 2007: 230)

A nyelvjárás, a tájszólás kifejezést szinte tabuként kerülik saját környezetük beszéde kapcsán: érzékelik, hogy azok társadalmi megítélése nagyon kedvezőtlen. Elmondható, hogy az alacsony presztízszű változattól igyekeznek elhatárolódni, de saját településük magyar beszédét a „*legszebbnek*” mondják:

„Eredeti magyar. Még tisztább, mint a magyarországi” (72 éves tisaújlaki nő) (Csernicsekó–Márku szerk. 2007: 294).

Az interjúkat olvasva az is ki derül, hogy a szláv kölcsönszavak használata kevésbé tudatos. A legtöbb adatközlő a kárpátaljai és a magyarországi magyar nyelv közötti különbségként csak akkor említette ezeket, amikor a terepmunkás rákérdezett, hogy esetleg használnak-e a helyiek olyan kifejezéseket, mint a *bulocska, paszport*:

„...nem személyigazolvány, hanem paszport, mer hát a hivatalos helyen a paszportot kérték vagy pedig hát a bulocskabulocska [nevet], nem zsemle vagy nem kifli, és hát nagyon sok ilyen szó van, nagyon sok ilyen szó van, és ezt az ember észre sem veszi, mikor beszélget, csak mikor visszahallgassa magát, hogy istenem, hát már megint mondtam egy olyat, ami az nem is az [mély levegővétel]”. (49 éves nagyborzsovai nő) (Csernicsekó–Márku szerk. 2007: 219).

A fentebb áttekintett adatok alapján a korábban feltett kérdésekre válaszolva a következőket fogalmazhatjuk meg:

A válaszadók körében a nyelvjárás, tájszólás kifejezésekkel szemben igencsak távolságtartó, elhatárolódó attitűd figyelhető meg. Nincs presztízse körükben ennek a változatnak. Környezetük nyelvhasználatát nagyon szépnek tartják, „helyesnek”, „nem tájszólásosnak”. Mindennapi kommunikációjuk során természetes módon használják a másodnyelvi elemeket. A helyi nyelvváltozatokkal szembeni attitűdöket inkább az érzelmesség jellemzi, hiszen reális, valós ismeretük csekély ezekkel kapcsolatban.

A NYELVJÁRÁSI ATTITŰD JELENTŐSÉGE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ANYANYELVOKTATÁSRA

Kisebbségi anyanyelvváltozat a Magyar dialektológia című tankönyv meghatározása szerint: „egy adott nyelvnek nem az anyaországban, hanem kisebbségi körülmények között használt változata. Ez lehet valamely nyelvjárás, lehet csoportnyelv, és lehet regionális köznyelvi változat is” (Kiss szerk. 2001: 80).

Felmérések bizonyították, hogy a határon túli magyar nyelvváltozatok esetében egyfajta fáziskésés figyelhető meg a köznyelv terjedése kapcsán (Cserniczkó szerk. 2003: 60, P. Lakatos T. Károlyi 2002b: 233–248). Ahogy P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit írta a hármashatár (Magyarország, Románia, Ukrajna) mentén végzett kutatásaik eredményeire hivatkozva, nagyobb a dialektális elemek aránya kisebbségi körülmények között. A nyelvek érintkezésének természetes hatásaként az itt élő emberek nyelvhasználatában gyakoriak az államnyelvből átvett kifejezések is. Igaz ez a Kárpátalján élő magyarokra is: elsődlegesen valamely helyi, másodnyelvi elemekben bővelkedő nyelvjárást sajátítanak el, bár a televízióból, rádióból ma már

minden otthonban elérhető a magyarországi beszélt nyelvváltozatok, s a nyelvjárásokhoz, nyelvjárási beszélőkhöz kapcsolódó negatív, lekicsinylő előítéletek is.

Ezek az előítéletek sokszor anélkül terjednek, hatnak, hogy az illető tisztában lenne azzal, hogy ő maga s környezete is nyelvjárásban beszél. Ezzel csupán az iskolai anyanyelvórákon szembesülnek a tanulók. Sőt, sok esetben még ekkor sem, hiszen a korábbi anyanyelv-oktatási tantervek nem helyeztek kellő hangsúlyt arra, hogy az otthonról hozott nyelvváltozatot alapul véve ismertessék meg a tanulókat a magyar standard normáival. S ez nem csak azt jelentette, hogy a nyelvjárásuk jellemző jegyeit nem ismerték, hanem a kontaktusjelenségekről sem mindig tudták, hogy nem részei a magyar köznyelvnek, viszont részei a kárpátaljai magyar nyelvnek (az anyanyelvoktatás módszereiről, korábbi gyakorlatáról l. bővebben Beregszászi 2012, 2014: 11–24).

A 2005-ben megjelent tanterv már korszerű nyelvi-nyelvhasználati szemléletet alkalmaz (Kótyuk és mtsai 2005), de a korábban rögzült sztereotípiákat nehéz levetkőzni, s nagyon nehéz a hozzáadó módszert alkalmazni, ha a tanulók, diákok nincsenek tudatában, hogy nem köznyelven beszélnek.

A nem köznyelvi változatok pozitívabb megítéléséért legtöbbet az iskolák tehetik. Ez az a hely, ahol leginkább hatni tudunk, el tudjuk oszlatni az előítéleteket (akár negatív, akár pozitív), s tudományosan megalapozott tényekkel alátámasztva alakíthatjuk tanítványaink szemléletét. Fontos, hogy a nyelvekről, nyelvváltozatokról, azok funkciójáról is valós, objektív véleményeket halljanak, hiszen a sztereotípiákat csak ezek írhatják felül. S a hozzáadó módszer is csak úgy érvényesíthető a gyakorlatban, ha az alapot, amelyre építhetünk, építenünk kellene, elismerik, felismerik a tanulók.

A következőkben néhány empirikus felmérés eredményein keresztül mutatjuk be, hogyan alakult a nyelvjárások megítélése a kárpátaljai magyar iskolákban az elmúlt időszakban az anyanyelvoktatási reform előtt és után.

KÁRPÁTALJAI ISKOLÁSOK NYELVJÁRÁSI ATTITÚDJE

2006 és 2008 között 37 település 46 iskolájában vizsgáltuk a fiatalok nyelvi tudatát kérdőív segítségével (37 középfokú tanintézet, 8 általános iskola, 1 tanítóképző): 764 végzőst, illetve 25 tanítóképzős diákot, valamint 701 kilencedikest kérdeztünk meg. Ez az 1490 tanuló még a korábbi anyanyelvoktatási módszer szerint tanult. 2018-ban egy reprezentatív mintán végeztük el a megismételt gyűjtést, melyből kiderülhet, hogy az elmúlt 10 évben jelentősen változott-e a kárpátaljai magyar iskolások nyelvi attitűdje a szemléletváltás eredményeképpen: objektívebben, realisabban tekintenek-e a különböző nyelvváltozatokra, funkciójukra az iskolások. A 20 intézményben összesen 280 kilencedikes és tizenegyedikes fiatal válaszolt a kérdésekre, mivel az osztálylétszámok, mindegyik iskolában jóval elmaradnak a 10 évvel ezelőttről. Míg korábban például a Barkaszoói Középiskolában 23 tanuló állt érettségi előtt, 10 évvel később csupán 8.

Mielőtt a nyelvjárásokhoz való viszonyukról kérdeztük az adatközlőket, tisztáztuk, mit is tekintenek nyelvjárásnak.

Nincs jelentős eltérés a nyelvjárások meghatározásának arányai között: míg korábban a tanulók 65,5%-a, most 63,3%-a próbálta megfogalmazni, mi a nyelvjárás.

A válaszok megközelítése között viszont lényeges eltérések figyelhetők meg az eltelt időszak alapján:

2008: „*A nem tiszta magyar beszédet*”, „*A nyelvjárás szerintem a szavak nem helyes kimondása*”, „*A parasztoknak van tájszólása*”,

„A régi és csúnya beszédet”, „Amikor nem szépen beszélnek, hanem falusiul” „„Amit egy településben tömörülő emberek egymás között használnak, és ők így egymást megértik”, „Amit saját hazánkban vagy szülőföldünkön használunk” „„Hát szerintem azt nevezik nyelvjárásnak, akik a régies szavakat használják, ez inkább vidéken fordul elő”, „A tájszólás régies beszéd, amelyet falukban, kisebb tájakon használnak”, „Egy olyan csoport nyelve, amely máshogy beszél, mint a környezet”, „Anyelvjárásrégi öregek, települések szóbeszéde”, „A nyelvjárás egy sajátos beszédstílus, amit sokszor csak a falubeliek értenek”.

A 10 évvel korábbi meghatározásokhoz képest jóval kevesebb olyannal találkozhatunk 2018-ban, amely a nyelvjárásokat egyértelműen negatívan, lekicsinylően közelítené meg. Ezzel szemben több a személyes érintettség a megfogalmazásokban. Nem zárkoznak el teljesen ettől a változattól, többször mondják magukénak.

2018: *„A magyar vagy más nyelvet sajátosabban, parasztiasabban beszélük. Nekem személy szerint nagyon tetszik, kár hogy kihalóban van.”*, *„amikor nem tisztán beszélsz valamilyen nyelven”,* *„olyan beszéd fajta, amit egy adott településen használnak és másoknak nem megszokott”,* *„Általában vidéken jellemző, minden faluban más és más szavakat használnak egy adott dologra és ez színesebbé, érdekesebbé teszi magát a nyelvet.”*, *„Nyelvjárásnak nevezzük azt, amit a saját falunkban használunk. Amit már gyerekkorunk óta beszélünk.”*, *„Azt nevezzük nyelvjárásnak, amit a mi falunk és házunkon beszélünk, ami csak arra a helyre jellemző.”*, *„Nyelvjárás - a nyelvhasználatnak egy meghatározott földrajzi területhez kötődő jellemző nyelvhasználat.”*, *„a nyelvjárások az irodalmi és a köznyelv egységesítő hatásától viszonylag mentes nyelvváltozatok, amelyeknek önálló rendszerük van”,* *„A standard magyar nyelvtől eltérő nyelvváltozat.”*

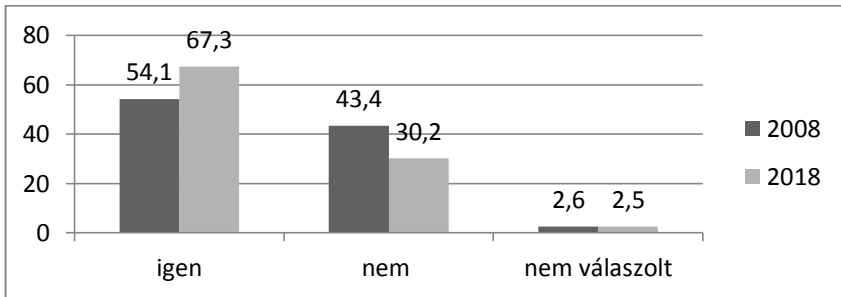
Sőt, a korábbi adatokkal ellentétben többször is említik a fiatalok a kétnyelvűségi helyzetet, a kölcsönzéseket.

„Amikor egy bizonyos kisebbség (pl:magyar) egy olyan területen él ahol más nyelvet beszélnek akkor a kisebbség nyelve átvesz szavakat amit a másik nyelv használ”, „például két nyelv keveredését, a két nyelvből lesz a tájszólás”.

A nagyobb fokú tudatosságot jelzi az is, hogy jelentősen nőtt azoknak az aránya, akik azt mondják, hogy lakóhelyükön beszélnek nyelvjárásban.

A te településeden beszélnek valamilyen nyelvjárást? (%)

N=1770

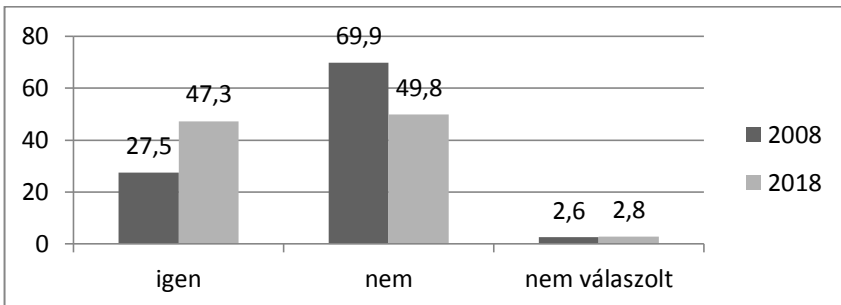

$\chi^2=17,210$, $df=2$, $p<0,000$

S még jelentősebb eredmény az, amit a következő ábrán láthatunk:

Te beszélsz nyelvjárásban? (%)

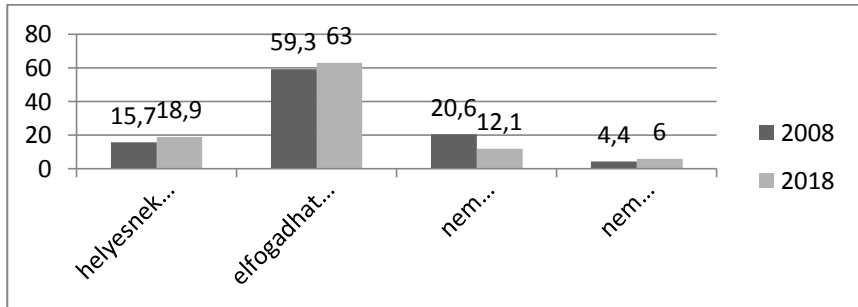
N=1770

$\chi^2=44,575$, $df=2$, $p<0,000$

A korábbi teljes elzárkózás, elhatárolódás után szinte azonos azok aránya, akik azt vallják, hogy beszélnek nyelvjárásban, s azoké, akik szerint ők nem. Lényeges eltérés látható a következő diagramon a két felmérés során kapott adatok között:

Hogyan vélekedsz azokról az emberekről, akik mindig és mindenhol nyelvjárásban beszélnek? (%) N=1770

$\chi^2=12,331, df=3, p<0,05$

Jóval elnézőbbek a nyelvjárású beszélőkkel a 2018-as felmérésben részt vevő fiatalok, mint 10 évvel korábban. Az indoklásaik között jelentős eltérés nem fedezhető fel.

Helyesnek tartom, mert

2008 *„a nyelvjárást én szépnek találom”, „örökség és ezzel tisztelik elődeiket”, „mindenkivel meg tudják értetni magukat és beszédüket”, „ha egyszer úgy beszél, akkor azt ne szégyellje, hanem vállalja fel”, „nem tagadják le, honnan valók”, „ne játssza meg magát”, „ha megpróbálnának másképp beszélni, rosszul sülné el”.*

2018 *„a tájszólás jó”, „mindenki legyen büszke a hovatartozására”, „kitűnnek a tömegből és sajátosak”, „én is mindig nyelvjárásban beszélek”, „mindenki maga dönti el, hogy hogy beszél”, „mindenki úgy beszél ahogy megtanulta, a nyelvjárás nem hiba”, „felvállalják származási helyük sajátos nyelvét”, „ilyen formában is őrzik a magyar nyelvet”.*

Elfogadhatónak tartom, mert:

2008 *„a hagyományokat őrzik”, „tisztelem a hagyományok hordozóit”, „abban a környezetben nőttek fel”, „nekik az a természetes”, „aki kiskorától ezt szokta meg, nem mindig könnyű átállni az eredeti magyar nyelvre”, „az idősebbek körében ez megszokott”, „az ő dolga az, hogy hogyan ítélik meg”, „ha így tanultak meg beszélni, beszéljenek”, „hát így tanulták meg a nyelvet és így hiszik helyesnek”, „nem minden ember tökéletes”, „saját magukat adják, nem szégyellik, honnan jöttek”, „nem mindenkinek könnyű normálisan beszélni”.*

Itt is megfigyelhető az előző kérdések kapcsán említett ellentmondásosság. Amellett, hogy elfogadhatónak tartják, feltűnő ezekben a megfogalmazásokban az egyfajta elnéző, jóindulatú, de távolságtartó hangnem.

Csak elvétele olvashatunk olyan magyarázatokat, amelyek személyes érintettségre utalnak:

„úgy kell valamilyen helyzetben”, „valamikor mink is beszélünk úgy”, „történhet velem is ilyen”.

2018 *„mindenki más körülmények közt volt nevelve, így a nyelvet is másképp tanulta el”, „mi nem Magyarországon lakunk, de nem nézve erre valamilyen szinten tudunk a magyar nyelvet és fejlesszük itt Kárpátalján.”, „a legtöbben beszélnek nyelvjárásban”, „nem szégyellik a nyelvjárásukat, nincs ezzel semmi gond”, „sajátságosan és mégis érthetően beszélnek”, „néhány helyen természetes, néha pedig ezen változtatni kell mert nem illő és megengedett.”, „ha nekik fontos ezt fenntartani, nem tartom elítélendőnek”, „nem várhatjuk el hogy mindenki teljesen magyarul beszéljen főleg olyan országban, ahol kisebbségben vannak”, „neki így kényelmes, hát én mondom meg, hogy beszéljen?”, „úgy tanulták, így hallották. Hivatalokban nem illő mindig”, „nem szégyellik, hová valók”.*

Azok közül, akik egyértelműen helytelenítik a nyelvjárások minden helyzetben való használatát, sok az olyan indoklás, amely valamilyen előítéleten, tévhiten alapul:

Nem tartom helyesnek, mert:

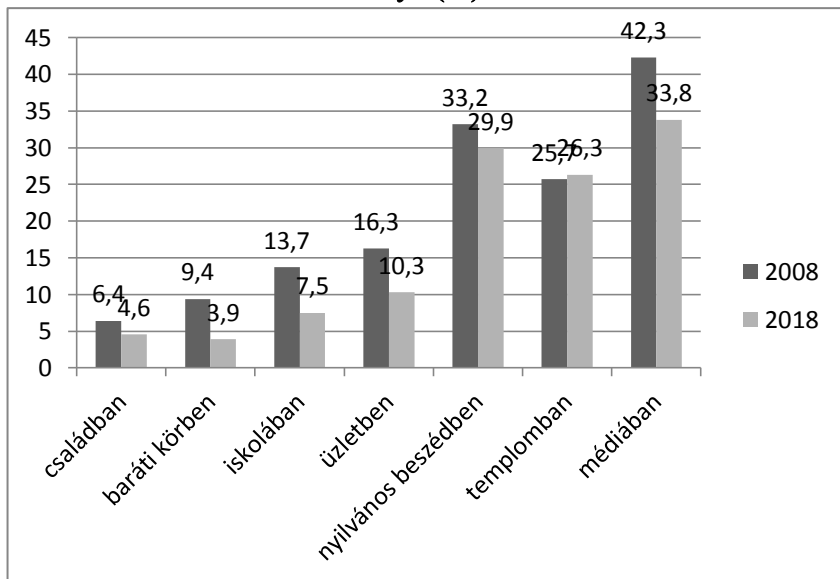
2008 „a magyar nyelvet a magyar nyelvhez illően kell beszélni”, „az olyan kulturálatlan, ha valaki úgy beszél”, „egy komoly társaságba nem illik”, „ha egyszer magyarnak tartjuk magunkat, akkor igazi magyar nyelven beszéljünk”, „sok olyan szót használnak, ami nincs a magyar nyelvben”, „valahol szépirodalmi nyelven kell megszólalni”, „megsérthetnek más embereket a beszédükkel”.

2018-ban a kifejtett vélemények között már többször felbukkan a beszédhelyzethez igazodó nyelvhasználatra való utalás, ugyanakkor az előítéletek is megjelennek.

2018 „nehezebb megérteni őket”, „képesnek kell lenni az irodalmi magyar nyelv használatára is a beszédpartnernek és beszédhelyzetnek megfelelően”, „bizonyos körülményekben a köznyelvet kell használni”, „nem mindenütt illik a nyelvjárás”, „nem engedhetjük meg ezt magunknak”, „bizonyos helyeken tudni kell helyesen beszélni”, „fontos helyeken a helyes beszéd a megengedett (kötelező)”, „iskolákban nem nagyon illő helytelenül beszélni”, „meg kell őrizni a helyes beszédet”, „tanulatlanok fogják gondolni őket”, „mindent a maga helyén kell használni”.

Ugyanakkor a megengedőbb, elfogadóbb attitűd látható az alábbi diagramon. 10 év elteltével jóval kisebb arányú azok száma, akik elfogadhatatlannak tartják a nyelvjárási beszédet különböző szintereken.

A nyelvjárási beszédet az adott helyzetben elfogadhatatlannak tartók aránya (%) N=1770

$\chi^2=14,740$, $df=3$, $p<0,005$

$\chi^2=33,258$, $df=3$, $p<0,000$

$\chi^2=9,870$, $df=3$, $p<0,05$

$\chi^2=8,132$, $df=3$, $p<0,05$

$\chi^2=2,995$, $df=3$, $p=0,392$ (nem szignifikáns)

$\chi^2=12,168$, $df=3$, $p<0,05$

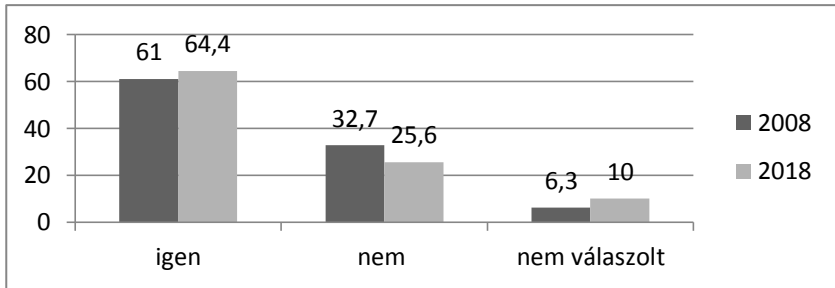
$\chi^2=8,272$, $df=3$, $p<0,05$

Az továbbra is fennáll, hogy minél nyilvánosabb szituációról van szó, annál kevésbé elfogadható/megszokott a nem köznyelvi megnyilatkozás.

Az érzelmek felől közelítve a nyelvjárások megítélését, arra következtethetünk, hogy a nem standard változatnak is van rejtett presztízse a fiatalok körében. Sokan sajnálnák, ha eltűnnének a magyar nyelvnek ezek a változatai.

Sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások? (%)

N=1770

$\chi^2=22,453$, $df=3$, $p<0,000$

2008-ban a következőképpen indokolták válaszaikat a fiatalok.

Sajnálná, mert:

„A gyerekeink már nem ismernék meg a régi nyelvjárásokat”, „A magyar nemzet egy kincse veszne ki”, „A nyelvjárások a néphagyomány része, melyet őrizni kell”, „A nyelvjárások nagyon szép szokások és kár értük”, „Az egy olyan érték, ami nincs még egy a világon. Ez egy picit csoda”, „Ez értéke a nyelvnek, szerintem vigyázni kell rá”, „Szerintem a nyelvjárásra úgy kell tekintenünk, mint egy értékre. Más-más nép öröksége”, „Az ilyen értékeket őrizni kell”.

Azok magyarázataiból, akik azt vallották, hogy nem sajnálnák, ha kivesznének a nyelvjárások, több esetben kiderül, hogy valamilyen negatív élmény befolyásolhatta véleményüket.

Nem sajnálná, mert:

„Akkor legalább minden ember szépen beszélne”, „Akkor mindenki egyformán beszélne és nem tennének kivételeket, és nem csúfolnák az olyan embereket, akik nyelvjárásban beszélnek”, „Azért mert megtanulnák helyesen beszélgetni és nem szólnának meg azért”, „Legalább mindenki egyformán beszélne, nem lenne piszkálódás, hogy azt nem úgy kell ejteni, hanem így, meg stb.”, „Akkor mindenki szépen beszélne és büszkék lennének a kárpátaljai magyarokra”.

Olyan negatív véleményeket is olvashatunk, amelyeken ismét valamilyen tévhit, sztereotípa hatása fedezhető fel, s melyek eloszlátása sürgető feladatunk:

„Tisztább lenne a nyelv”, „A magyar nyelv nem a nyelvjárásokon alapul, és én kultúráltan szeretnék beszélni”, „Legalább nem kellene kijavítanom nagyszüleimet”, „Idegesítőnek tartom, hogy minden szót kifordítanak, és így nehezebben tanulnak ukránul”, „Mert nem érdekelnek és inkább a „tisztá” magyar nyelvet tartom jobbnak, előnyösebbnek”.

2018-ban az indoklásaikból valamivel racionálisabb, objektívabb szemlélet tükröződik, mint korábban.

Sajnálná:

„Nagyon fontosnak tartom, hogy meg legyenek őrizve”, „azért viccesek szoktak lenni”, „ez egy olyan dolog, amit az utókornak is meg kell ismerni, nagy érték, nem szabad elveszni hagyni”, „a nyelvjárásaink a saját magyar kultúránknak a része, és ha kivesszénék a kultúránk részét veszítenénk el”, „nem lenne teljes az életem”, „az ott használt szavak érdekesebbé, tartalmasabbá, színesebbé teszik a magyart, és családon belül szeretek nyelvjárást használva beszélni”, „ez teszi sajátossá beszédünket, ezzel is mutatjuk, hogy hová tartozunk, nem mindennapi beszéddel rendelkezünk, mivel változatos”, „a nyelvjárások kicsit érdekesek, de néha jobban ki tudják beszélni magukat”, „színes és egyéni a nyelvjárás az ami embereket gyerekkorától végigkíséri a haláláig, s szinte már hagyomány, s fontos, hogy megőrizzük”, „nem lehetne kinevetni a viccesen beszélő embereket”.

Nem sajnálná:

„én nem beszélek nyelvjárásban”, „a magyar nyelv megmaradna és értenék az egymás beszédét”, „nem tartom fontosnak”, „úgyis mindenki megértené egymást ugyanúgy”, „úgy sincs értelme”, „nem nagyon szeretem a nyelvjárásokat”, „mert akkor nem lennének ilyen nyelvjárásos problémák”.

A bemutatott válaszok alapján beigazolódott, hogy valóban megfigyelhető változás a nyelvjárások megítélése kapcsán a 2005-ben megjelent magyar nyelv tanterv életbe lépése óta. Ez a változás pedig egyértelműen pozitív. A tanulók jóval nagyobb arányban nyilatkoznak jóindulattal a nyelvjárásokkal, nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatban, mint korábban. S ez nem csak a számok terén mutatkozik így. A kifejtett véleményük is objektívebb, racionálisabb szemléletről vall. Akár a nyelvjárások fogalmának megközelítését, szempontjait nézzük, akár az érzelmi viszonyuláson alapuló válaszaik indoklását tekintve (pl. Sajnálná, ha kivessznének a nyelvjárások?). Mindenképp eredményes változás a korábbi adatokhoz képest, hogy míg az előző felmérés során a helyi nyelvváltozatok kapcsán nem említették a kisebbségi helyzetet, a kölcsönelemeket (vagy ha igen, negatív színezettel), most többen is természetes folyamatként írtak a kétnyelvűségi helyzetről. Ezek a változások egyértelműen a hozzáadódó szemléletnek, s az ebben a szemléletben készült középiskolai tankönyveknek köszönhetőek.

A korábban vázolt anyanyelvoktatási szemlélet, tanterv, tankönyvek terén történt változásokat tekintve a kárpátaljai magyar pedagógusok felelőssége még nagyobb.

KÁRPÁTALJAI MAGYAR PEDAGÓGUSOK ÉS LEENDŐ PEDAGÓGUSOK NYELVJÁRÁSI ATTITÚDJE

Az előzőekben a kárpátaljai anyanyelvoktatás alakulását vázolva többször kiemeltük a pedagógusok szerepét. Hiszen a hivatalos szemlélet mellett egyáltalán nem mindegy, hogy milyen véleményt közvetít az a tanító, tanár, aki nap mint nap mintául szolgál, megnyilvánulásaival, megjegyzéseivel, nyelvhasználatra vonatkozó megnyilatkozásaival alakítja a fiatalok nyelvi tudatát, értékítéletét

(Mattheier 1980: 130, Kiss 1996: 144, Sándor A. 1998: 351–352, Kožík 2004: 94, Lakatos 2007: 156, Lakatos 2009: 423–430, Danczi 2011, Beregszászi 2012, Dudics 2014: 69–75, Parapatics 2016: 509–517). S csak a pedagóguson múlik, hogyan használja, használja-e a tankönyvet, segédanyagokat, mennyire követi nyomon a kárpátaljai nyelvészeti, tantárgy-pedagógiai kutatások eredményeit, s milyen mértékben hatnak rá azok a tényezők, amelyek alakíthatják szakmai felkészültségét, nyelvhasználattal szembeni véleményét. Illetve mennyire következetes viszonyulást közvetít a nyelv- és oktatáspolitiká⁶, az anyanyelvoktatási szemlélet esetleges ingadozásai ellenére. S itt nem csupán a magyar szakos tanárookra, alsós tanítókra gondolhatunk. Hiszen a „magyar nyelv ügyét” mindenki sajátjának érzi (Lakatos 2007: 156–163, Lakatos 2009: 423–430, Kontra 2019), viszont nem mindenki tudományosan megalapozott ismeretek alapján nyilatkozik akár saját nyelvhasználatáról, akár mások beszédéről, s nem könnyű levetkőzni azokat az előítéleteket, melyek hosszú idő alatt rögzültek a magyar anyanyelvű emberek többségében.

2007–2008 között kárpátaljai magyar iskolák különböző szakos pedagógusai körében végeztünk kérdőíves felmérést. Összesen 150 tanárt kérdeztünk meg a különböző nyelvváltozatokhoz, különösen a nyelvjárásokhoz való viszonyukról (Lakatos 2010, Lakatos 2007: 156–163, Lakatos 2009: 423–430, Lakatos 2014: 69–75, Dudics Lakatos 2017: 47–57). Ezekből kiderült, hogy saját bevallásuk szerint leginkább a magyar köznyelvet használták mind munkahelyükön, mind azon kívül.

⁶Az ukrajnai nyelv- és oktatáspolitiká aktuális történéseiről rendszeres, objektív tájékoztatást kaphatunk a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapján megjelent írásokból. Lásd: <http://hodinkaintezet.uz.ua/>

Bebizonyosodott, hogy érzékelték a kárpátaljai és a magyarországi magyar nyelvváltozat közötti különbségeket: elsősorban a kontaktusjelenségekben és a nyelvjárásiabb nyelvhasználatban látták az eltérést. Ennek ellenére határozottan szebbnek mondták saját területük beszédét.

Többségük meghatározta a nyelvjárások fogalmát: leginkább a hagyomány, az identitás kifejezőjeként tekintettek erre a változatra. Bár elismerték, hogy környezetükben használják, ők egyfajta távolságtartó attitűdről vallottak. Ennek valószínűleg a nyelvjárásokkal, nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos előítéletek az okai. Bár adatközlőink nyíltan elzárkóztak a nyelvjárási beszélőkkel kapcsolatos negatív sztereotípiáktól, mégsem tudták kivonni magukat teljesen a hatásuk alól. Erre utalnak a T/3. személyű megfogalmazások a nyelvjárási beszélők kapcsán: magukat nem sorolták közéjük.

Mindenképp biztató volt, hogy a távolságtartás ellenére rejtett presztízsrre következtethettünk az adatokból: úgy nyilatkoztak, hogy fontosnak tartják a nyelvjárások megőrzését, sajnálnák, ha eltűnnének. Egyre több válaszban volt felfedezhető a hozzáadó szemlélet hatása: toleránsan, a kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűdöt (l. Kiss 1998b: 315–317) sugallva hívták fel tanítványaik figyelmét a nem köznyelvi jelenségekre. S nem meglepő módon főleg olyanok szemléletén volt ez felfedezhető, akik részt vettek a magyar szakos továbbképzéseken, tájékozottabbak voltak nyelvészeti kérdésekben. A nem magyar szakos pedagógusok esetében ez kevésbé helytálló:

Magyar szakosok:

„A nyilvános beszédben igyekezzon a köznyelvi formát használni, egyébként nem hibás, szégyellnivaló dolog”, „A nyelvjárás fontos kincsünk, nem elítélendő, nem szégyen, de kell ismernünk a köznyelvet. Odahaza nyugodtan beszélhet nyelvjárásban, a közéletben tudni kell így megnyilatkozni”.

Nem magyar szakosok:

„...ezáltal a helyes magyar beszéd elfajult lesz, nem lesz »tisztá«”, „nem szép, nem kulturált”, „sérti a fülemet”, „rögtön látni azon, honnan jött”, „úgy tartom helyesnek, ha az iskolában szépen, magyarul beszélünk”, „beszéljünk csak szépen, tisztán magyarul”.

Az azóta eltelt 10 évben folyamatos volt a hivatalos szemléletváltás gyakorlatban való népszerűsítése: továbbképzések, ismeretterjesztő előadások, írások formájában a kutatási eredmények nem csak pedagógusokhoz juthattak el. Nagy szerepe van a pedagógusképzésnek is, hiszen számos felmérés bizonyítja, hogy jóval racionálisabban nyilatkoznak a nyelvekről, nyelvváltozatokról azok a diákok, akik már részesültek szociolingvisztikai, dialektológiai képzésben (T. Károlyi 2002:135–144, Presinszky 2009: 241–248, Sándor A. 2009: 231–239). „*Fontos elmondania (a tanárnak) a köznyelvi követelményt, ám nem szabad rossznak ítélnie a nyelvjárási használatot. Nincs rossz nyelvhasználat, csak körülményekhez kell igazítania*”. Egy leendő magyartanártól származik ez az idézet, aki a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola negyedéves diákja, közvetlenül diplomaszerzés előtt. Nagyon bízatonak tűnnek ezek a szavak a nem köznyelvi nyelvváltozatok megítélését tekintve, ezáltal az eredményes köznyelvoktatás is megvalósíthatóbbnak tűnhet.

2018 januárjában került sor egy megismételt gyűjtésre, amiből kiderülhet, hogy felfedezhető-e változás a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvi attitűdje terén. Határozottabb-e, realisabb-e és következetesebb-e véleményük a hozzáadó anyanyelvoktatási szemlélet hivatalossá válása óta? Tovább haladt-e az a folyamat, amelynek pozitív előjelei már a 2008-as felmérés során megfigyelhetőek voltak?

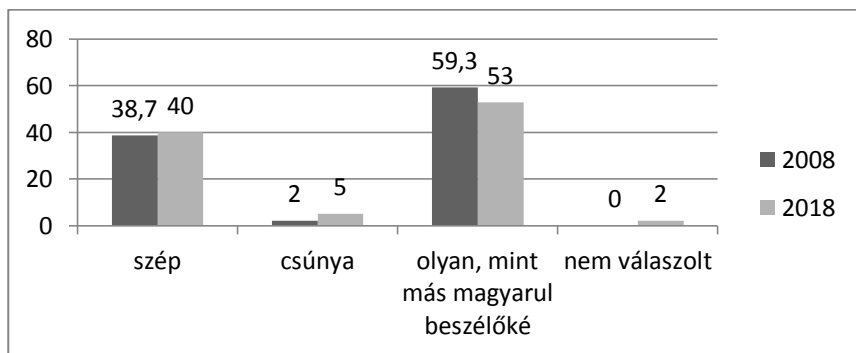
Összesen 100, különböző szakos tanár válaszolt a nyitott és zárt kérdésekre. A nyitott kérdésekre kapott válaszok közül

csak a 2018-as adatokat közöljük, a korábbiakra csupán ezekkel összevetve utalunk, mivel azok részletes ismertetése, elemzése a korábban említett kéziratban mindenki számára hozzáférhető (Lakatos 2010:143–168).

A korábbi felmérésből az derült ki, hogy a kárpátaljai magyar pedagógusok pozitívan viszonyulnak lakóhelyük nyelvhasználatához, bár a többség nem mondta szebbnek, mint más magyar települések beszédét. Az alábbi diagramon látható, hogy az adatközlők a közömbösebb attitűdre utaló *olyan, mint más magyarul beszélőké* válasz helyett határozottabban ítélték vagy szépnek, vagy egyértelműen csúnyának településük beszédét.

Saját települése magyar beszéde szép, csúnya vagy olyan, mint más magyarul beszélőké? (%)

N=250

$\chi^2=5,138$, $df=3$, $p=0,162$

Ha elolvassuk a számok kiegészítéseként adott magyarázatokat, megtudjuk azt is, miért szép vagy éppencsúnya az adott nyelvváltozat a 2018-ban megkérdezett tanárok szerint.

Szép, mert:

„Mivel itt sajátítottam el a nyelvet, számomra természetes és szép ez a nyelvhasználat”, „Szerintem azért szép, mert a mi falunkban nem beszélnek tájszólással”, „Többnyire tisztán és helyesen beszélnek itt a magyar nemzetiségű emberek”, „Nem jellemző rá a tájszólás”, „régbben érdekes tájszólással beszéltek, pl. szíp, kík, stb., de ma már nem nagyon jellemző, csak az idősebb korosztályra”.

Csúnya, mert:

„Rengeteg a hibásan beszélő ember”, „Erős szláv akcentus, tükörfordításban használt szavak, szófordulatok”, „Több az ukrán lakos”, „erősen nyelvjárási színezetű”.

A válaszokból kiderül, hogy szép az, ahol nem beszélnek tájszólással, csúnya az, ahol kölcsönszavakat használnak, vagy nyelvjárási színezetű a beszéd. Az ábrán látható, hogy azok vannak legtöbben, akik nem nevezték egyértelműen sem csúnyának, sem szépnek településük nyelvhasználatát. A következőkben azt olvashatjuk, mivel indokolták véleményüket. Olyan, mint más magyarul beszélőké, mert:

„Még tisztán magyar, nem sokban keveredett az ukránnal”, „»embere válogatja« - mondhatnám, aki képzett, olvasott ember, az választékosan beszél, aki egyszerű polgár az a megszokott köznyelven beszél”, „Településünkön az emberek többsége rendesen beszéli a magyar nyelvet, nem pedig tájszólással”, „A családok szociális helyzetétől függ, hogy ki milyen választékosan vagy szépen beszél magyarul – csak úgy mint más településeken”.

Az ábrán látható arányokat és az indoklásokat összevetve arra következtethetünk, hogy a válaszadó pedagógusok igyekeznek érzelemmentesen nyilatkozni lakóhelyük nyelvhasználatáról: nem akarják szépnek sem, csúnyának sem nevezni másokéhoz viszonyítva. Viszont a nem köznyelvi, a kontaktusjelenségekkel tarkított változatokhoz kapcsolódó előítéleteiket nem tudják

leplezni. Bár a szándék felfedezhető. Az egyik adatközlő válaszából ez egyértelműen ki is derül:

„Nem szép, mert sok a tájszólás nálunk, viszont nem is csúnya, mert minden nyelvjárás a maga nemében szép. Viszont az utóbbi évtizedekben a továbbtanulás arányával nő a szebben beszélők száma is”.

Mivel a szép beszédet a magyar standarddal azonosítják, saját településük magyar beszédéről pedig nem nyilatkoztak egyértelműen, felmerül, hogy a megkérdezett csoport nyelvi, nyelvjárási attitűdje továbbra is bizonytalan.

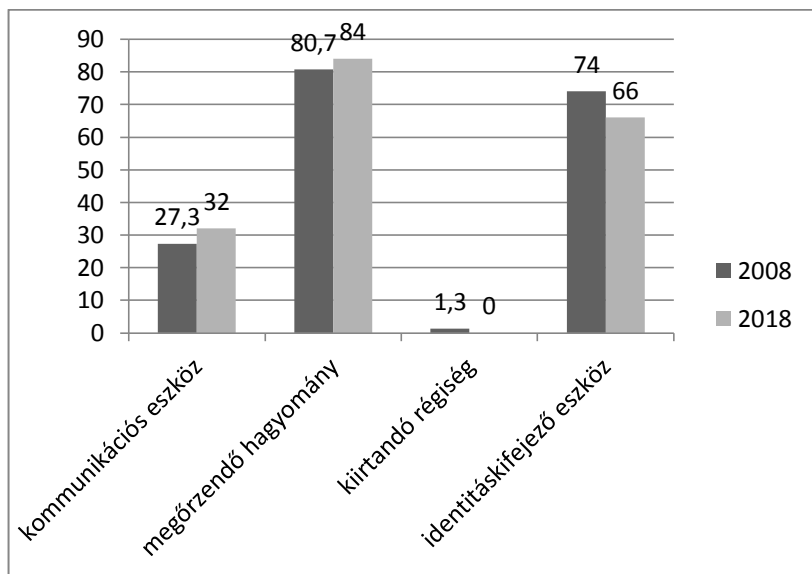
Amikor azt kérdeztük, hogy mit nevezünk nyelvjárásnak, a 10 évvel korábbihoz hasonló meghatározások (2008-ban a megkérdezettek 75,3%-a írt valamilyen választ, 2018-ban 85%-uk, $\chi^2=3,403$, $df=1$, $p=0,065$) érkeztek: volt, amely a területiséget, illetve a változatjellegét emelte ki, többen hagyományként, voltak akik negatív megközelítésből definiálták a fogalmat:

- *„A köznyelvtől hangtanilag, alaktanilag esetleg mondattanilag eltérő nyelvhasználat, amely az adott tájegység jellemzője.”*, *„A nyelvjárás olyan nyelvváltozat, ami meghatározott földrajzi területhez kötődik, és hangtani, alaktani, vagy szókészletteni szempontból eltér a köznyelvtől”.*
- *„Egyes vidékek megszokott, régről örökölt beszédkészsége, ami utódról, utódra száll”, „Hagyományok továbbadása”.*
- *„Egy adott területre jellemző kissé a helyes magyar kifejezéstől eltérő beszédstílus, amely sokszor a hovatarozás jele. Tájszólás alapján akár személyek lakhelyét is beazonosíthatjuk.”*, *„Nyelvjárás-nyelvváltozat, ugyan abból a nyelvből alakul ki, de használata során eltérést mutat attól a nyelvtől, amelyből ered.”* *„egy elszigetelt vidék lakosságának nyelve”* *„embercsoportok jellegzetes beszédét ...adi, hozi...”*, *„egykes fálvak, fáluk, saját szavaikkal mássá teszik a fáljukat, nem csúnya, de mégis felismerhető hogy az már tájszólás, mert eltér a saját magyar nyelvtől”, „A szavak furcsa kiejtését, ami egy népcsoportra jellemző”, „Mikor egy adott szót, kifejezést különbözőek ejtenek ki, nem a megfelelő betűket használva”.*

Azt is megkérdeztük a pedagógusoktól, hogy mit jelent a számukra a nyelvjárási beszéd. A négy válaszlehetőség közül többet is választhattak. A 2. ábrán a két gyűjtés során kapott eredmények megoszlása látható:

Mit jelent az ön számára a nyelvjárási beszéd? (%)

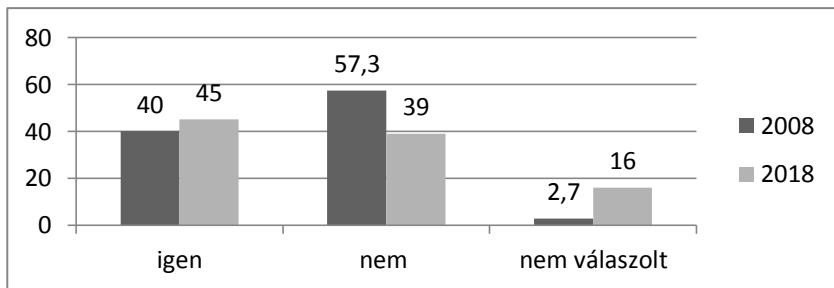
N=250

Látható, hogy nőtt azoknak a száma, akik a nyelvjárások kommunikációs funkcióját emelik ki, s senki nincs, aki kiirtandó régiségnek nevezné. Ezek az aránybeli elmozdulások megfigyelhetők a következő kérdésre érkezett válaszok kapcsán is: nagyobb arányban mondták azt a pedagógusok, hogy beszélnek nyelvjárásban, mint 10 évvel ezelőtt. Viszont még így is kevesebb, mint 50%-uk vallotta azt, hogy beszél a nyelvjárások valamelyikét.

Ön beszél valamilyen nyelvjárást? (%)

N=250

$\chi^2=17,724$, $df=2$, $p<0,000$

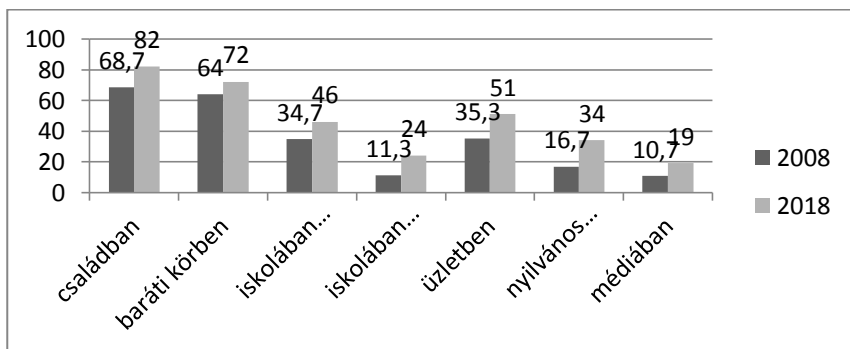
A korábbi kérdések kapcsán is mutatkozó bizonytalanságra utal viszont a nem válaszolók 16%-os aránya a korábbi 2,7%-hoz képest.

A bizonytalanság ellenére látványosan nagyobb arányban jelölték az egyáltalán nem zavar választ, amikor azt kérdeztük adatközlőinktől, hogy mennyire zavarja őket a nyelvjárási beszéd a különböző beszédshíntereken.

A nyelvjárási beszéd egyáltalán nem zavarja az alábbi híntereken

(%)

N=250

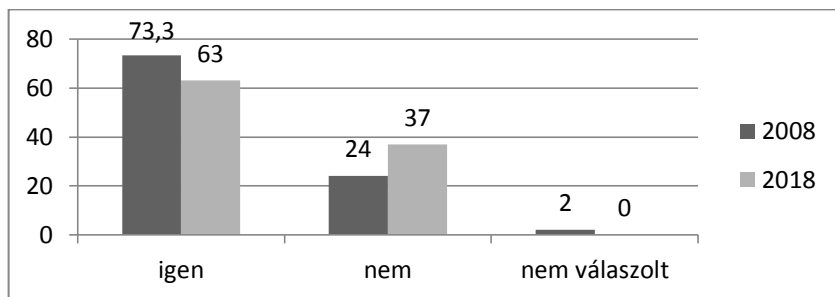

A 10 évvel ezelőttihez viszonyítva jelentős, pozitív irányú változás figyelhető meg a válaszok alakulása alapján: a pedagógusok jóval elfogadóbbak a nem standard nyelvváltozatot beszélőkkel. Az 5. ábrán látható, hogy ezzel arányosan csökkent a tanítványaik beszédét javítók száma is.

Előfordult, hogy kijavította tanítványát nyelvjárási beszéde miatt?

(%)

N=250

$\chi^2=6,009$, $df=2$, $p<0,05$

Arra is megkértük a válaszadókat, hogy röviden meséljék el, milyen körülmények között, hogyan történt a javítás. Az indoklások között (a korábbiakhoz képest) nagy arányban olvashatunk olyan esetekről, amikor a pedagógus előítéletektől mentesen, tényszerűen közölte tanítványaival a két norma (köznyelv, nyelvjárás) közötti különbségeket, s felhívta a figyelmüket funkcióik megoszlására:

*„Általában a köznyelvben elfogadott normára hivatkoztam, mivel az ún. suksükölésre és a nákolásra hívtam/hívom fel néha egy-egy diák figyelmét. Természetesen kiemelve, hogy ahogyan ő használja, az nem helytelen, csak nem felel meg a köznyelvi normának”,
 „Tanórán beszélt nyelvjárásban. Elmondtam a diákoknak, hogy a nyelvjárás is helyes, de meg kell tanulnunk, hogy hol, milyen környezetben használhatjuk és hol illendő a köznyelv használata.”*

Olyat is olvashattunk, ami negatív sztereotípiákon alapul, szakmailag megalapozatlan indoklásokat tartalmaz:

„Az indok az, hogy a tanórán szépen, kifejezőn, beszélünk magyarul”, „Azzal indokoltam, hogy meg kell tanulni helyesen használni a magyar nyelvet, és szépen irodalmi nyelven kell beszélni”, „Egy tanárnak kötelessége a szép magyar nyelv tanítása!”, „Tudni kell alkalmazni és használni helyesen az anyanyelvünket az iskolában, esetleg felhívom a figyelmét, hogy a szakirodalomban ilyen szóhasználat nincsen”.

Ha beleolvassuk azokba a meghatározásokba, amiket a válaszadó pedagógusok a nyelvjárások kapcsán megfogalmaztak, a fentebb idézett esetek igencsak ellentmondanak az ott kiemelt tényezőknek. Annál a kérdésnél egyik adatközlő sem írta, hogy a nyelvjárás (tájnyelv, tájszólás) *nem szép beszéd* vagy *helytelen beszéd*.

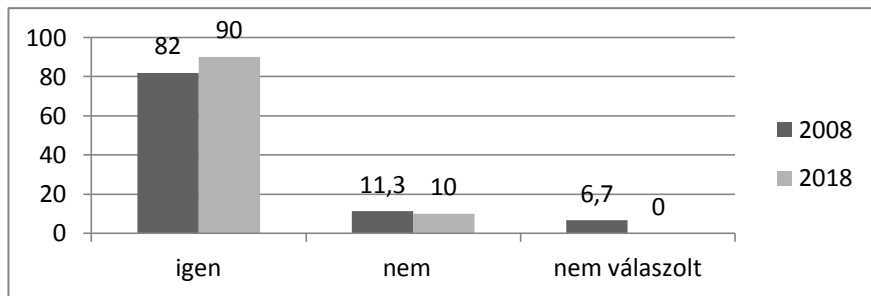
Olyan válasz is érkezett, mely jóindulatú ugyan, de mégis bizonyos sztereotípiát sugall: nyelvjárásban az idősek beszélnek. *„Meg kell tanítanunk a gyerekeknek, hogy használják a köznyelvi változatot. Azonban azt egyáltalán nem szabad megtiltanunk, hogy nyelvjárásban beszéljenek. Pl.: otthon a gyerek nyugodtan beszélhet nyelvjárásban a nagymamájukkal”.*

Többen sajnálnák, ha kivesznének a nyelvjárások, mint 2008-ban, viszont a kifejtett válaszokat megnézve ugyanaz állapítható meg, mint a korábbi kérdések esetében: pozitív irányú változás, bár bizonytalan, ingadozó, időnként ellentmondásos nyelvjárási attitűd jellemzi 2018-ban a kárpátaljai magyar pedagógusokat.

Azok közül, akik sajnálnák a nyelvjárásokat, legtöbben hagyatékként, esetleg identitásjelző funkcióját kiemelve említik. Ez igazodik a 7. ábrán ismertetett adatokhoz.

Sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások? (%)

N=250

$\chi^2=7,216$, $df=2$, $p<0,05$

Sajnálná, mert:

„az is őseink hagyatéka”, „ez hagyomány, amit ismerni, ápolni kell”, „A nyelvjárás egy nyelv ékessége, öröksége és kincse. Soha nem szabadna eltűnnie. Ezek miatt is lettünk azokká, akik jelenleg vagyunk”, „élő nyelvi múzeumok, olyan kincsek, mint a régiségek”, „Őrizzük meg a régi mivoltában”, „A nyelvjárás szép, csak nem minden esetben. Szerintem egy adott hely, falu, város nyelvváltozata hozzátartozik az ott élők életéhez, ez az, ami összeköti a helybéli embereket”, „A nyelvjárásokat nagyon értékesnek tartom, elsősorban egy-egy közösség gondolkodásmódjának, nyelvi kifejezőeszközeinek megismerése és identitástudatának megőrzése szempontjából”, „A nyelvjárásokhoz nagyon sok minden köthető. Ha valaki megszólal nyelvjárásban megmutatja akár az illető hovatartozását, hagyományát”.

Nem sajnálná:

„Nem érinti a környezetemet”, „az egységes nyelv lenne az igazi”, „Nekem nem igazán tetszenek a nyelvjárások, mert szerintem úgy helytelenül tanítják meg magyarul beszélni a következő nemzedéket”.

A megismételt vizsgálat részeredményei alapján megállapíthatjuk, hogy az eltelt 10 évben pozitív irányban változott a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvjárásokról alkotott/bevallott véleménye. Egy nyelvhasználatra, nyelvváltozatokra vonatkozó kérdőív kitöltésénél nagyobb arányban érkeztek olyan válaszok, melyek a hivatalos tanterv által közvetített hozzáadó szemléletre utalnak, mint 2008-ban. Ennek ellenére a pozitívabb statisztikai adatok kiegészítéseként kapott kifejtett válaszokban érződik még a korábbi szemlélet nyoma: a válaszadók nagy részének nyelvi, nyelvjárási tudata még korántsem nevezhető határozottnak, magabiztosnak. Számos olyan sztereotípa tűnik fel a látszólag jóindulatú, de inkább elnéző írásokban, melyek levetkőzéséhez hosszabb időnek kell eltelnie. Viszont egyértelmű, hogy az anyanyelvoktatási reformnak van hatása, még hozzá pozitív hatása. A még inkább megmutatkozó eredményességhez ezen az úton kell tovább haladnia a kárpátaljai magyar oktatásnak. Mert a magyar oktatási hálózatot fenyegető ukrajnai törvények mellett különösen fontos, hogy a helyi magyar nyelvváltozatot beszélő fiatalokat anyanyelvváltozatuk használata miatt ne érje negatív megkülönböztetés azok részéről, akiktől a magabiztos nyelvi öntudat, a kommunikációs kompetencia megfelelő szintjének kialakítását kell várnunk. Ezért fontos, hogy a pedagógusok a változó anyanyelvi tantervek, a következetlen, kevésbé helyi igényeknek megfelelő tankönyvek mellett/ellenére határozott és objektív attitűdöt mutassanak tanítványaik felé.

Ám az iskolában nem csak az anyanyelvet oktató pedagógusokkal találkozik a gyerek, sőt, a nyelvhasználatára vonatkozó véleményeket sem csak tőle hall. Azoknak a kollégáknak is nehéz a gyakorlatba átültetni az elméleti ismereteit, az új szemléletet, akik rendszeres tájékoztatást kapnak,

előadásokon, továbbképzéseken vesznek részt, esetleg olvassák az erre vonatkozó módszertani segédleteket, hiszen a sztereotípiákat nehéz levetkőzniük, s nem tudnak, nem kívánnak azonosulni az alacsonyabb presztízsű nyelvvaltozattal.

Akik viszont csak valamikor iskolás korukban tanultak anyanyelvükről, s legtöbb esetben felsőfokú tanulmányaikat nem is magyarul végezték, még a korábbi szemlélet nyomaként az idegen elemektől féltő szemlélet maradványaként emlegetik a „helyes”, „tisztá” magyar nyelvet. S sokan érzik úgy, hogy feladatuk ennek a helyességnek, tisztaságnak megóvása: „*helyesen beszéljen, kötelességemnek tartom*”.

Ezekből a leírt véleményekből kiderül, hogy azok körében, akik tanulmányaik, továbbképzéseik során tudományos alapú, valós ismereteket szereztek a kárpátaljai magyar nyelvről, nyelvhasználatról (pl. magyar szakos pedagógusok), terjed az új szemlélet lassan-lassan. Ez is azt támasztja alá, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy milyen véleményt közvetít egy tanítókat, tanárokat képező intézmény. Az is lényeges, hogy ne csak az anyanyelv tanításának módszertana kapcsán essen szó a két- és kettősnyelvű helyzetről, hanem a mindennapjainkban is, tudatosan jelen legyen az órákon, előadásokon, gyakorlati foglalkozásokon.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán a magyar szakos hallgatók 3 félévben (3. 4. évfolyamon) a Magyar mint anyanyelv oktatásának tantárgy-pedagógiája tárgyon (l. bővebben Beregszászi 2015: 27–33) belül az additív szemlélet gyakorlatban való megvalósítását is elsajátítják a diákok. Hiszen nagyon fontos, hogy a pedagógus ne csak hangoztassa, hogy hozzáad, additív, adekvát stb, hanem azt a valóságban is hasznosítsa a mindennapi munkája során.

Ám nem ekkor hallanak először a nyelvjárások és az iskola kapcsolatáról, a pozitív, kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd fontosságáról. A magyar szakos hallgatók már az első évfolyamon tanulnak szociolingvisztikát, majd dialektológiát: ennek keretében nemcsak az elméleti ismeretekkel foglalkoznak, hanem önálló mikrogyűjtéseket, adatfeldolgozásokat végeznek. Ezek eredményei, a belőlük tartott beszámolók azt mutatják, hogy a tudatos, irányított odafigyelés a pozitív, reális, objektív viszonyulást erősíti.

Elsős hallgatóinkat első dialektológia óránkon (2014-ben) arra kértük, hogy válaszoljanak írásban néhány nyelvhasználatot érintő kérdésre. Többek között azt is megkérdeztük, amit korábban az iskolás tanulóktól, pedagógusaiktól: lakóhelyükön beszélnek-e nyelvjárásban, s ők maguk ismernek-e, használnak-e valamilyen nyelvjárást.

Ez a 23 fiatal már 5. osztálytól kezdve a modern, additív szemléletet közvetítő tanterv szerint tanulta anyanyelvét valamely magyar falusi, városi vagy felvételiztető, ún. tehetséggondozó gimnáziumban, egyházi líceumban.

Ennek ellenére ugyanolyan arányban érkeztek tagadó s igenlő válaszok tőlük, mint a korábbi felmérések esetében: többségük szerint náluk nem beszélnek nyelvjárásban, s ha mégis, ők akkor sem használják ezt a változatot.

Néhány választ érdemes megnéznünk:

*„nem beszélnek nyelvjárásban, a környező falvakban inkább”,
„szerintem nálunk nincs egy elkülönülő nyelvjárás”, „lakóhelyemen is beszélnek nyelvjárásban, de azt megjegyeztem, hogy egy idegen embernek nem tűnik fel, ha falunk polgárait hallja beszélni”.*

„ismerem a nyelvjárást, de nem használom, sok ismerősöm van, aki használja, tőlük hallottam”, „Igen, ismerek különböző nyelvjárásokat, gyakran használok is, nem is egyet. A líceumban a

csoporttársaim, koltársaim „ragasztották” rám”, „én csak nagyjából ismerem, de nem használom”, „ismerni ismerem, nem használom, nem tanultam, csak hallottam így beszélni másokat”.

Amint látjuk, ők is inkább távolságtartó, elnéző, kissé lekezelő, de jóindulatú viszonyulásról vallanak. Érdekesen fogalmazta meg összetett, kissé ellentmondásos véleményét egy beregszászi járási faluból érkező lány, aki egy egyházi líceumban tanult:

„Én nem ismerem nyelvjárásokat, és nem is használom a különböző tájszavakat, persze itt Kárpátalján. De egy magyarországi személy biztosan azt hinné, hogy tájszólásban beszélek”.

A zavartnak tűnő megfogalmazás oka az lehet, hogy a 17 éves fiatal nem tudja, hogy milyen nyelvváltozatot használ, ismer, mit nevezünk nyelvjárásnak, tájszólásnak, s abban sem biztos, hogy nálunk ugyanazt jelenti-e, mint Magyarországon.

Egy nagydobronyi, nyelvjárásszigetről érkező fiatalember a következő választ adta ugyanezre a kérdésre.

„Nagydobronyban a palóc nyelvjárás jellemzői megfigyelhetők. Én is ismerem, és akarva akaratlanul is használom, de ezt nem is bánom. Többnyire otthon, de van úgy, hogy itt Beregszászban is észrevehető”.

Ha összehasonlítjuk a két választ, látjuk, hogy mennyivel tudatosabban, öntudatosabban fogalmaz az a fiatal, aki tudja, elismeri, hogy beszél nyelvjárásban, de helyzettől függően váltani is tud.

Egy évvel az első óránk után ugyanezen kérdések kapcsán már a következő véleményeket kaptuk a fiataloktól: úgy gondolják, hogy van helye az oktatásban a nem köznyelvi változatoknak is. Méghozzá alapként.

„Az oktatásban a sztenderd nyelvváltozatot használjuk, de nem szabad (!) tiltani a nyelvjárás használatát. Csupán adekvát módon kell megtanulnunk használni azt.”

„Többször hallottam azt középiskolai tanulmányaim során tanároktól diákjaik nyelvhasználatának minősítésére, hogy ez így nem helyes. Szerintem a megfelelő kifejezés a helyénvaló és nem helyénvaló.”

Határozottan nyilatkoznak a magyar szakos feladatáról is:

„Bár nem kötelessége szeretni azokat(értsd a nyelvjárásokat), de tisztában kell lennie szerepükkel, a nyelvjárást használó tanulókat pedig megfelelő módszerekkel,türelemmel igyekezzen megtanítani arra, hogy helyzettől függően helyesen használják azt.”

Nem tagadják, hogy beszélnek nyelvjárásban. Tudják, hogy több nyelvváltozatot is ismernek, s ez nem is szégyen, sőt, ahogy egyikük fogalmazott, vállalható:

„Nem szégyenkezve kell tekintenünk, ha nyelvjárásban beszélünk, szerintem vállalható, sőt mi több, a mi esetünkben a külhoni magyarságot valamilyen szinten összekovácsolja.”

„Ma is megmosolyogtat, hogy korábban mennyire nem voltam tisztában azzal, hogy én is nyelvjárásban beszélek. Azt, hogy nézetem téves,csak főiskolai tanulmányaim kezdetekor tudtam meg.”

Az lenne azonban a legjobb, ha a nyelvjárási anyanyelvű gyermek már az iskola első osztályában vállalhatná nyelvjárását, s nem csupán a szakemberképzés szintjén történne ez meg. Hiszen nem lesz minden kárpátaljai emberből magyar szakos pedagógus, kisebbségi körülmények között élő magyar felnőtt, később iskolát választó szülő – reményeink szerint – igen. S az anyanyelvi tudat, öntudat erősítése elengedhetetlen, hiszen a bemutatott adatokból is kiderül, hogy a nem határozott, megalapozott tudás, félinformáció nem vezet sikerre az anyanyelvoktatásban sem, de a mindennapi kommunikáció során sem. Szorgalmazhatjuk a hozzáadott szemléletet, de csak ahhoz lehet hozzáadni, amiről tudjuk, elismerjük, hogy a miénk. S csak azt vállaljuk, amit hasznosnak, hasznosíthatónak tekintünk, s nem érezzük szégyellnivalónak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arany A. László 1944. *Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere*. Pozsony: Concordia.
- B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010. *Új Magyar Tájszótár I–V*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.,
- Balogh Lajos 1993. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv*. 89. évf. 2. sz. / 1993, 225–229.
- Balogh Lajos 1994. A magyar nyelv Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr*, 118. évf. 2. sz. / 1994, 26–38.
- Balogh Lajos 2001. A nyelvjárási anyaggyűjtés. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 155–174.
- Balogh Lajos 2004. A kettőshangzók fonológiai státusza a kárpátaljai Dercen nyelvjárásában. — In: P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 192–194.
- Balogh Lajos 2004. *Büki tájszótár*. Szombathely: Vasi Szemle Szerkesztősége.
- Balogh Lajos–Debreceni Anikó 1995. Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 155–161.
- Balogh Lajos–Heltainé Nagy Erzsébet 1992. Hátravetett igekötő. *Magyar Nyelvőr*, 116. évf. 4. sz. / 1992, 485–487.

- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni*. Tantárgypedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó 2015. A magyar mint anyanyelv oktatásának tárgyköre a magyartanárok képzésében Beregszászon. In: Márku Anita és Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. Ungvár: Autdor-Shark. 27–33.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004. Kárpátaljai szójegyzék (az ÉKSz.²-ben megjelent kárpátaljai szavak és szójelentések). In: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 137–138.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2007. Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról? In: Cserniczkó István–Márku Anita szerk. *„Hiába repülsz te akárhová...”* Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához PoliPrint Ungvár 2007.
- Borbély Edit 2000. Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. In: *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*, Ungvári állami egyetem magyar filológiai tanszék hungarológiai központ, Ungvár, 113–119.
- Cserniczkó István 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 129–145.
- Cserniczkó István és Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová...* Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához. Ungvár: PoliPrint.

- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint.
- Csúry Bálint 1929a. Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugozsai nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 25. köt. 5-6. sz. / 1929, 163–73.
- Csúry Bálint 1929b. Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugozsai elisióhoz. *Magyar Nyelv* 25. köt. 9-10. sz. / 1929, 343–345.
- Csúry Bálint 1935–1936. Szamosháti szótár. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Danczi Annamária 2011. Nyelvjárási háttérrel az iskolában. *Anyanyelv-pedagógia* 4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=315> (2020. április 10.)
- Deme László – Imre Samu szerk. 1968-1977. *A magyar nyelvjárások atlasza* I–VI. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Drávai Gizella 1969. Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így. *Kárpáti Kalendárium*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1969, 65., 91., 135.
- Dudics Katalin 2014. „A tanár belátására, lelkiismeretére van bízva”. Pedagógusok a nyelvjárásokról In: Beregszászi Anikó– Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl: Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 2014. 69–75.
- Dudics Lakatos Katalin 2017. Nyelvek, nyelvváltozatok – kárpátaljai magyar pedagógusok. In: Hajba Renáta–Tóth Péter szerk. *A véges végtelen: Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára*. Szombathely, Savaria University Press. 47–57.
- Fodó Sándor 1971. = Фодо, Ш. Славянские заимствования в географической терминологии венгерских говоров района Верхней Тисы. *Труды по русской и славянской филологии. Т. XIX. Серия лингвистическая. Ученые*

- записки Тартуского государственного университета. Выпуск 275. Тарту, 84–96.
- Fodó Sándor 1972. = Фодо, Ш. Некоторые данные о славянских заимствованиях в двух венгерских говорах Закарпатья (район Верхней Тисы) *Карпатская диалектология и ономастика*. Москва, 258–276.
- Fodó Sándor 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* 19. kötet / 1973, 41–52.
- Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila szerk. 1991. *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza* I–III. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Gazdag Vilmos 2010a. Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 124–160.
- Gazdag Vilmos 2010b. Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvjárásaiban. In. Kozmács István, Vančoné Kremmer Ildikó szerk., *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért*, Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 109–130.
- Gazdag Vilmos 2012. Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában. In. Bárdosi Vilmos szerk. *A szótól a szövegig az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai Budapest, 2011. jún. 21–22*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához sorozat 137. tagja. Tinta Kiadó Budapest, 75–86.

- Gazdag Vilmos 2017. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Györke Magdolna 1979. = Дэрке М. Славянизмы, связанные с названиями одежды в венгерских говорах Ужгородского района Закарпатской области УССР. *Тезисы докладов XVI всесоюзной конференции финно-угроведов*. Сыктывкар, 101–102.
- Györke Magdolna 1982. = Дэрке М. Славянизмы в названиях женской одежды в венгерских говорах Закарпатья. In. *Лексика української мови її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Тези доповідей. Ужгород, 126–127.
- Györke Magdolna 2002. = Дерке Магдалина. *Назви одягу в угорських говорах Закарпаття*. Кандидатська дисертація. Ужгородський національний університет. Ужгород.
- Hajdú Mihály – Kázmér Miklós 1974. *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Hegedűs Attila 2001: A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In. Kiss Jenő (szerk.) *Magyar Dialektológia* Osiris Kiadó, Budapest, 175–243.
- Hires Kornélia 2004. A badalói magyar közösség nyelvhasználati és nyelvjárási sajátosságainak vizsgálata. In. P. Lakatos Katalin–T. Károlyi Margit szerk.: *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 130–134.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Kókai Lajos kiadása.
- Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Az USZSZK Felső- és

- Szakközépoktatásügyi Minisztériuma – Uzshorodi Állami Egyetem, Ungvár.
- Horváth Katalin 1992. = Горват Е. И. Венгерские говоры Закарпаття. *Acta Hungarica* I: 20–21.
- Horváth Katalin 1998. A zárt *í*-zés jelenségéről a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In. Szabó Géza–Molnár Zoltán szerk. *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 262–265.
- Horváth Katalin 2000. A zárt *í*-zés jelensége a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. №5. Uzshorod.
- Horváth Katalin–Lizanec Péter 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In. Lizanec Péter–Horváth Katalin szerk. *Az ungvári hungarológiai intézet tudományos gyűjteménye*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87: 279–283.
- Imre Samu 1971a. *A felsőőri nyelvjárás*. Nyelvtudományi Értekezések. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1971b. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imre Samu 1973. *Felsőőri tájszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jánk István 2019. Lingvicizmus a Kárpát-medence négy országának gyakorló és leendő magyartanárainál. *Magyar Nyelvőr* 143: 31–45.
- Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In. Kiss Jenő (szerk.) *Magyar Dialektológia* Osiris Kiadó, Budapest, 262–316.

- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Káposztai Erzsébet 1967. A derceni nyelvjárás diftongusai. In: Imre Samu és Szathmári István (szerk.): *Magyar nyelv története és rendszere*. A debreceni nyelvészkongresszus előadásai: 1966. augusztus 24–28. Akadémiai Kiadó, Budapest, 350–353.
- Karmacsi Zoltán 2003. A tiszaujlaki lakosok nyelvválasztási szokásai. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint. 74–82.
- Karmacsi Zoltán 2004. A magyar nyelv használatának lehetőségei Beregszászban és Tiszaujlakon. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 97–105.
- Király Lajos 1990. *Jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Király Lajos 2005. *Somogy-zalai nyelvatlasz*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kiss Jenő 1979. *Mihályi tájszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 1996. Nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–151.
- Kiss Jenő 1998a: A tájszavak és a tájszótárak - régi kérdéskör, új problémák. *Magyar Nyelvőr*. 122. évfolyam. 1998. 4. szám. 427–437.
- Kiss Jenő 1998b. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In: Zoltán András szerk. *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke. 315–317.

- Kiss Jenő 2000. Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tetszési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* 124: 465–467.
- Kiss Jenő 2006. Egy új magyar nemzeti nyelvátlasz szükségessé váltáról. *Magyar Nyelv* 102: 129–42.
- Kiss Jenő 2010. Előzetes az Új magyar nyelvjárási atlasz szociolingvisztikai tanulásaiból. *Magyar Nyelvőr* 134: 385–9.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kniezsa István 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. k. 1–2. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Kontra Miklós 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul. *Magyar Nyelv* 93: 224–232.
- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kótyuk István 1965. = Ковтюк С. Славянские заимствования в бытовой лексике венгерского говора Ужгородского района. In. *Тези доповідей та повідомлення до ХІХ наукової конференції. Романо-германська та угорська філологія*. Ужгород, 73–77.
- Kótyuk István 1969. = Ковтюк С. Славянизмы в венгерском говоре с. Ратовцы Ужгородского района. In. *Всесоюзная конференция по финно-угроведению. Тезисы докладов и сообщений*. Йошкар-Ола, 40–42.
- Kótyuk István 1972. = Ковтюк С. Украинизмы в венгерском говоре низовья реки Уж Закарпатской области (лексика, связанная с названиями физических и психических особенностей человека). In. *Вопросы советского финно-угроведения. Языкознание*. Саранск, 115–117.
- Kótyuk István 1990. A zárt *í*-zés az ungi nyelvjárásban. In. Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor szerk. *Congressus septimus internationalis fenno-*

ugristarum. 3 A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica. Debrecen, 267–271.

- Kótyuk István 2007. = Ковтюк И. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- Kožik Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: Lanstyák István–Menyhárt József szerk. *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.* Pozsony, Kalligram. 93–124.
- Lakatos 2010. Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Lakatos Katalin 2007. Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. In: Gutmann Miklós–Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai Szimpozion.* Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 156–163.
- Lakatos Katalin 2009. Kárpátaljai pedagógusok és a nyelvjárások (Egy fölmérés tanulságaiból). In: Borbély Anna–Vančone Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gamma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 423–430.
- Laziczius Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Laziczius Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Lizanec Péter 1970. = Lizanec Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján).* Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és

- Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1987. = P. N. Lizanec: Украинско-венгерские межязыковые (междиалектне) связи. *Hungarian Studies*, a Journal of the International Association of the Hungarian Studies, Volume 3. 1987. Number 1–2., 1–17.
- Lizanec Péter 1988 = Lizanec Petro A kárpátontúli magyar nyelvjárások atlaszának szerkesztési elvei. In: Kiss Jenő – Szűts László szerk., *A magyar nyelv rétegződése*. I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 628–637.
- Lizanec Péter 1990. = Lizanec Petro M. A kárpátaljai magyar nyelvjárások osztályozása (előzetes eredmények). In: Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor (szerk.): *Congressus septimus internationalis Fennougristarum. 3 A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica*. Debrecen, 261–6.
- Lizanec Péter 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I.* kötet Akadémiai Kiadó Budapest
- Lizanec Péter 1993. = Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest. 50–56.
- Lizanec Péter 1995. Leíró és nyelvföldrajzi aspektus a kárpátaljai magyar nyelvjárások kutatásában. *A Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei* 2. 1995. 24–39.
- Lizanec Péter 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II.* kötet Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanec Péter 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III.* kötet, Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó, 2003.

- Lizanec Péter 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* III. kötet, Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó, 2003.
- Lizanec Péter főszerk. 1992–2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* 1–3. 1. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2. Ungvár, Patent Nyomdaipari Vállalat. 3. Ungvár– Debrecen, Ethnica Alapítvány.
- Lizanec Péter főszerk. 2012–2013. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára* 1–2. Ungvár, Kárpáti Kiadó.
- Lizanec Petro 1976. (Лизанець, П. М.) *Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР*. Ужгород.
- Lizanec Petro M.–Horváth Katalin 1982: A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* 24. köt. / 1982, 3–18.
- Lizanyec Petro–Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* 24: 3–18.
- Márku Anita 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In. Beregszászi Anikó és Cserniczkó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint, 44–55.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek* Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász
- Márku Anita 2013. „Pozákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.

- Mattheier, Klaus J. 1980. *Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Heidelberg, Quelle und Meyer.
- Móricz Kálmán 1993. *Nagydobrony*. Ungvár, Hatodik Síp Alapítvány.
- Móricz Kálmán 2016. *Nagydobrony*. Harmadik, bővített kiadás. Budapest: HTSART.
- Murádin László gyűjt.– Juhász Dezső szerk. 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–XI*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó.
- P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit 2002a: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. In: P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából*, 27–33. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit 2002b. Nyelvi változások az északkeleti régióban a trianoni határ két oldalán. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János szerk. *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä. 233–248.
- Palmeos Paula 1973. A finnugor nyelvek kutatása az Észti SZSZK-ban. *Nyelvtudományi közlemények* 75. kötet / 1973, 247–257.
- Parapatics Andrea 2016. Tények és tapasztalatok a dialektológiai ismeretek tanításáról. In: Czetter Ibolya–Hajba Renáta–Tóth Péter szerk. *VI. Dialektológiai Szimpozium*. Szombathely–Nyitra, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ –Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 509–517.

- Penavin Olga 1969. *A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza*. Újvidék.
- Péntek János 1979. *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Posgay Ildikó 2000. A Kárpát nyelvatlasz magyar lexikai elemei. *Magyar Nyelv* 96: 368-371.
- Presinszky Károly 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna–VančonéKremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gamma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 241–248.
- Rónai Béla 1993. *Zselici nyelvatlasz: nyelvöldrajzi vizsgálatok a Zselicben*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat. Dél-Dunántúli Csoport, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Rot Sándor 1967. = Rot, A. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.
- Rot Sándor 1968. = Rot Alexander. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Sajtos József 2004. *Sárvíz menti nyelvatlasz*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Sajtos József 2018. *Sárvíz menti tájszótár*. Aba Város Önkormányzat.
- Sándor Anna 1998. Alsótagozatosok anyanyelvhasználata kisebbségi helyzetben. *Magyar Nyelv* 94: 351–355.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

- Sándor Anna 2009. A nyelvjárási attitűd vizsgálata a nyitrai magyar szakos egyetemisták körében. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. 231–239.
- Sebestyén Árpád 1973. Jegyzet néhány kárpátaljai tájszóhoz. *Magyar Nyelvjárások* 19. köt. / 1973, 53–56.
- Simonyi Zsigmond 1889: *A magyar nyelv*. I–II. Bp., Révai Testvérek kiadása, Budapest.
- Sulán Béla 1963. A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 59. évf. 3. sz. / 1963, 253–265.
- Szabó József 1986. *A nagykovácsi nyelvjárás*. Szekszárd: Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum.
- Szinnyei József 1893–1901. *Magyar tájszótár* I–II. Budapest.
- T. Károlyi Margit. 2002. A nyelvi tudatosság és attitűd vizsgálata a beregszászi főiskola hallgatóinak különböző csoportjaiban. In P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyei Kiadó. 135–144.
- Tóth Péter 2007a. Felekezetek közötti nyelvjárási különbségek Visken. In: Zelliger Erzsébet szerk. *Nyelv, területiség, társadalom: A 14. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 424–428.
- Tóth Péter 2007b. A viski reformátusok mezőségi gyökereiről. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére* I–II. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége 406–411.

- Tóth Péter 2007c. Kárpátaljai magyar nyelv- és nyelvjárászigetek a változó nyelvi környezetben. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely. Berzsenyi Dániel Főiskola Művelődéstudományi és Kommunikáció Tanszék. 270–273.
- Tóth Péter 2010. *Kárpátaljai magyar dialektológiai vizsgálatok*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, ELTE BTK, kézirat.
- Tóth Péter 2015. A beregrákosi nyelvjárás hangtani és alaktani sajátosságairól. In: Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna szerk. *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 235–241.
- Tóth Péter 2016. A beregrákosi, nagydobronyi és kajdanói nyelvjárás gyökereiről. In: Czetter Ibolya–Hajba Renáta–Tóth Péter szerk. *VI. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely–Nyitra, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ –Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar.615–627.
- Tóth Péter 2019. Gondolatok a kárpátaljai magyar nyelvjáráskutatás eredményeiről és időszerű feladatairól. In: Bódi Zoltán – Ferenczi Gábor – Pál Helén szerk. *A magyar nyelvjárások a XXI. században - nyelvstratégiai megközelítésben: Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 469–496.
- Tóth Péter 2020. A magyar nyelvjáráskutatás rövid története a mai Kárpátalja területén. In: Füzfa Balázs – Markó Péter szerk., *„Szél el ne hordja...” Cicelle-konferenciák, 2012–2019*. Szombathely: Savaria University Press. 212–237.

- Trudgill, Peter 1997. Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. Szeged: JGyTF.
- Varga Fruzsina Sára 2017. *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai*. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Végh József 1959. *Órségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zilahi Lajos 2011. *Sárréti tájszótár*. Argumentum.
- <http://szocial.nyf.hu>
- <http://geolingua.elte.hu/>
- <http://www.bihalboacs.hu/>

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

MTA-ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoport
ÚMNYA kérdőíve
2008.
(részlet)

Szociolingvisztika

221.		Beszélnék-e itt, ezen a településen tájszólásban?
222.		Szebben beszélnek itt, mint a szomszéd településeken?
223.		Van-e különbség ezen a településen az idősebbek és a fiatalabbak beszéde között?
224.		Kik beszélnek a régi tájszólást a településen? Csak az öregek vagy fiatalok is?
225.		Mit gondol, megmarad itt a nyelvjárási beszédmód a jövőben is?
226.		Tud-e a magyaron kívül más nyelven is? Melyiken?
227.		Sajnálna, ha megszűnne településükön a nyelvjárási beszédmód?
228.		Ugyanúgy beszél városban vagy hivatalos helyen is, mint itthon/otthon családi körben?

229.		Hallott-e olyan magyar szavakat, kifejezéseket a szomszéd települések magyar beszélőitől, amelyeket itt nem mondanak?
230.		Szokták-e ugratni, csúfolni ennek a településnek a lakóit az itteni beszédmód miatt a szomszéd települések lakói?
231.		Itthon/otthon, családi körben a helyi szokás szerint beszélnek vagy ahogy a televízióban meg a rádióban hallják?
232.		Tetszik-e Magának/Maguknak az itteni beszédmód?
233.		Előfordult, hogy megszólták nyelvjárási beszédmódja miatt? Ki és hol?
234.		Volt olyan helyzetben, amikor röstellte, szégyellte itthoni beszédmódját?
235.		Véleménye szerint van-e olyan település, ahol csúnyán beszélnek magyarul?

2. számú melléklet

Adatlap
MTA-ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoport
ÚMNyA gyűjtéséhez, 2008.

Felvétel kódja:			
Felvétel sorszáma:			
Felvétel(ek) eredeti fájlneve:			
Felvétel(ek) végleges fájlneve:			
Fájlformátum:			
Gyűjtés helye:			
Gyűjtés időpontja:			
Gyűjtő(k):			
Adatközlő neve:			
Leánykori:			
Ak. életkora:			
Ak. vallása:			
Ak. származási helye:			
Ak. foglalkozása(i):			
Ak. legmagasabb iskolai végzettsége:			

Ak. lakcíme:			
Ak. családi állapota:			
Ak.-vel egy háztartásban élő családtagok:			
Ak. szüleinek foglalkozása:			
Ak. családtagjainak nyelve:			
Ak. házastársának anyanyelve:			
Lejegyezte:			
Lejegyzés állapota:			
Felvétel státusza:			
Felvétel(ek) időtartama:			
Téma:			
Megjegyzés:			

3. számú melléklet

KÉRDŐÍV

Ennek a kérdőívnek a segítségével a kárpátaljai fiatalok nyelvhasználatát, a nyelvről való vélekedését vizsgálom. A válaszokat bizalmasan kezelem, illetéktelen kezekbe nem kerül. Őszinte válaszaiddal nagy segítségemre lehetsz.

Kód: _ _ _ _ _

A

Dátum:

Helyszín:

Osztály:

Nemed: 1) nő 2) férfi

Születési helyed:

Lakhelyed:

Anyanyelved: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

Nemzetiséged: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

Hol jártál általános iskolába?.....

Milyen nyelven végezted? 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb...

Hányasod van magyar nyelvből és irodalomból?.....

Hol szeretnéd folytatni tanulmányaidat?

1) nem szeretnék továbbtanulni

2) Magyarországon

- 3) valamelyik ukrainai nagyvárosban
- 4) Kárpátalján. Milyen nyelven?
- 5) még nem döntöttem el
- 6) egyéb helyen,.....

Édesanyád iskolai végzettsége:

- 1) alapfokú (általános iskola)
- 2) középfokú (középfiskola, szakközépfiskola, technikum, tanítóképző)
- 3) felsőfokú (főiskola, egyetem)

Foglalkozása:.....Születési helye:.....

Anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

Nemzetisége: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

Édesapád iskolai végzettsége:

- 1) alapfokú (általános iskola)
- 2) középfokú (középfiskola, szakközépfiskola, technikum, tanítóképző)
- 3) felsőfokú (főiskola, egyetem)

Foglalkozása:..... Születési helye:.....

Anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

Nemzetisége: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

B

1. A magyaron kívül milyen nyelven beszélsz?

- 1) ukránul 2) oroszul
- 3) ukránul és oroszul 4) egyiken sem
- 5) egyéb nyelven,.....

2. Ukrán nyelvtudásodat az alábbi skálán hányasra értékelnéd?

5 – nagyon jól tudok ukránul

4

3

2

1 – egyáltalán nem tudok ukránul

3. Magyar nyelvtudásodat az alábbi skálán hányasra értékelnéd?

5 – nagyon jól tudok magyarul

4

3

2

1 – egyáltalán nem tudok magyarul

4. Milyen nyelven beszélsz az alábbi személyekkel?

Tegyél X-et a megfelelő helyre, helyekre!

	Magyarul	Ukránul	Oroszul	Egyéb nyelven
Édesanyáddal				
Édesapáddal				
Nagyszüleiddel				
Szomszédokkal				
Barátaiddal				
Iskolatársaiddal				
Tanáraiddal				
Orvossal				
Üzletben az eladóval				
Papotokkal				

5. Melyik nyelvet használod gyakrabban?

- 1) magyart 2) ukránt 3) orosz 4) egyéb,.....

6. Szerinted melyik nyelv szebb?

- 1) magyar 2) ukrán 3) orosz 4) egyéb,...

7. Véleményed szerint, ha valaki csak ukránul tud Kárpátalján,

- 1) könnyen boldogul
2) lehetnek nehézségei
3) nehezen boldogul

8. Ha valaki csak magyarul tud,

- 1) könnyen boldogul
2) lehetnek nehézségei
3) nehezen boldogul

9. Előfordult már, hogy kellemetlen élményben volt részed, amiért magyarul beszéltél?

- 1) igen 2) nem

igen, röviden meséld el, kik, milyen indokkal
.....
.....
.....

C

10. Véleményed szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?

- 1) Budapesten
2) Magyarországon, vidéki városokban
3) Magyarországon, falvakban
4) Kárpátalján (Ukrajna)
5) Erdélyben (Románia)
6) Felvidéken (Szlovákia)
7) a Vajdaságban (volt Jugoszlávia)

8) Burgenlandban (Ausztria)

9) Muravidéken (Szlovénia)

10) egyéb helyen,.....

11. Tudsz olyan szavakat, fordulatokat, amiket nálunk, Kárpátalján másképp mondanak, mint Magyarországon?

1) nem

2) igen, pl:.....

.....
.....
.....

12. Kárpátalján hol beszélnek szebben magyarul?

1) falvakban, pl.....

2) városokban, pl.....

13. Van különbség a te településed és a szomszéd település magyar beszéde között?

1) nincs

2) van, pl:

.....
.....
.....

14. Volt már rá példa, hogy beszéde alapján felismerted, honnan való egy ember? Miből jöttél rá?

1) nem

2) igen, pl. amikor

.....
.....
.....

15. Véleményed szerint az idősebbek vagy a fiatalok beszéde szebb?

1) az idősebbeké, mert

.....
.....
.....

3) nincs különbség, egyforma

16. Sorolj olyan kifejezéseket, amiket nálatok inkább már csak az idősebbek (pl: nagyszüleid) használnak!

.....
.....
.....

17. Saját településed magyar beszéde

1) szép 2) csúnya 3) olyan, mint más magyarul beszélőké

18. Véleményed szerint 30-40 év múlva is így fognak beszélni nálatok? 1) igen 2) nem

19. A szomszéd település magyar beszéde

1) szép 2) csúnya 3) olyan, mint más magyarul beszélőké

20. Előfordult már, hogy gúnyoltak beszéded miatt?

1) igen 2) nem

Ha igen, röviden meséld el, kik, milyen indokkal

.....
.....
.....

21. Előfordult már, hogy dicsérték beszéded miatt?

1) igen 2) nem

Ha igen, röviden meséld el, kik, milyen indokkal

.....
.....
.....

22. Ismersz olyan mondókákat, fordulatokat, amikkel a szomszéd település lakói a ti településetek magyar beszédét csúfolják?

1) nem 2) igen, pl:

.....
.....
.....

23. Ismersz olyan mondókákat vagy fordulatokat, amikkel ti csúfoljátok a szomszéd település lakóinak beszédét?

1) nem 2) igen, pl:.....

.....
.....

24. Mit nevezünk nyelvjárásnak (tájnyelvnek vagy tájszólásnak)?

.....
.....
.....

25. A te településeden beszélnek valamilyen nyelvjárást?

1) igen 2) nem

26. Te beszélsz nyelvjárásban?

1) igen 2) nem

27. Te mindig minden helyzetben egyformán beszélsz?

1) igen 2) nem

Ha nem, mitől függ beszédmodod?

.....
.....
.....

28. A szomszéd település magyar lakói beszélnek nyelvjárásban?

1) igen 2) nem

29. Tudsz olyan szavakat, kifejezéseket, amiket a szomszéd településen másképp mondanak, mint nálatok?

1) nem 2) igen, pl:

.....
.....

30. Hogyan vélekedsz azokról az emberekről, akik mindig és mindenhol nyelvjárásban beszélnek?

1) helyesnek tartom, mert

.....
.....
2) elfogadhatónak tartom, mert.....
.....
.....

3) nem tartom helyesnek, mert.....
.....
.....

31. Ha valaki csak nyelvjárásban beszél Kárpátalján

- 1) könnyen boldogul
- 2) lehetnek nehézségei
- 3) nehezen boldogul

32. Ha valaki csak nyelvjárásban beszél Magyarországon

- 1) könnyen boldogul
- 2) lehetnek nehézségei
- 3) nehezen boldogul

33. Mennyire érzed zavarónak a nyelvjárási beszédet az alábbi helyeken? Tegyéél X-et a megfelelő helyre!

	Egyáltalán nem zavar	Kicsit zavar, de elfogadhatónak tartom	Nagyon zavar, elfogadhatatlannak tartom
Családban			
Baráti körben			
Iskolában			
Üzletben			
Nyilvános beszédben			
Templomban			
Televízióban, rádióban			

34. Sajnálád, ha kivesznének a nyelvjárások?

1) igen, mert.....
.....

2) nem, mert.....
.....

35. Mennyire értesz egyet a következő állításokkal, mennyire tartod igaznak? (5 – teljesen, 1- egyáltalán nem)

a) Ma már kevesen beszélnek nyelvjárásban

1 2 3 4 5

b) A nyelvjárás érték, fontos a megőrzése

1 2 3 4 5

c) Napjainkban elengedhetetlen a köznyelv elsajátítása

1 2 3 4 5

d) A nyelvjárás a köznyelv romlott változata

1 2 3 4 5

e) A nyelvjárás az eredeti, romlatlan nyelvváltozat

1 2 3 4 5

f) A nyelvjárásban beszélő ember műveletlen

1 2 3 4 5

g) Jó, ha beszélünk valamilyen nyelvjárást is, s ismerjük a köznyelvet is

1 2 3 4 5

h) Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul

1 2 3 4 5

i) Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul

1 2 3 4 5

D

36. Megfelelőnek tartod-e az alábbi mondatokat, vagy találsz benne nyelvtani szempontból kifogásolható szót, szavakat?

101. A tűzoltók életük árán is eloltsák a tüzet.

1) helyes

2) jobb így:

102. Miklós félt, hogy elszalassza az utolsó lehetőséget.

1) helyes

2) jobb így:

103. A barátom leghőbb vágya, hogy látja a tengert.

1) helyes

2) jobb így:

104. Nem akarom, hogy édesanyám lefagyasztja az összes gyümölcsöt.

1) helyes

2) jobb így:

105. Nagyon szívesen úsznák a Tiszában.

1) helyes

2) jobb így:

106. Azt szeretném kérdezni, nem-e láttad Annát?

1) helyes

2) jobb így:

107. A sok fának köszönhetően az erdőbe friss a levegő.

1) helyes

2) jobb így:

108. Amint a szobában léptem, elhallgatott a társaság.

1) helyes

2) jobb így:

109. Holnap el kell lesz (kellesz) mennem orvoshoz.

1) helyes

2) jobb így:

110. Nyáron sokszor utaztam nagymamámnál.

1) helyes

2) jobb így:

111. A mi településünk sokkal nagyobb a szomszéd falutól

1) helyes

2) jobb így:

.....

112. Tegnap becsengettem a vasútra, hogy megkérdezzem az új menetrendet.

1) helyes

2) jobb így:

.....

113. A kasszánál mindig nagy a sor.

1) helyes

2) jobb így:

.....

114. Uzsonnára mindig bulocskát eszem.

1) helyes

2) jobb így:

.....

115. Nem szeretem a mentolos fogpasztát.

1) helyes

2) jobb így:

.....

116. Édesanyám kiíratta a kedvenc hetilapomat.

1) helyes

2) jobb így:

.....

37. Egészítsd ki a mondatot az odailő szóval, végződéssel!

201. A jó gazda éppen most *váloga*..... az almát. (*átválogat*)

202. A tanár soha nem *hala*.....a számonkérést.
(*elhalaszt*)

203. Sanyi azért utazott haza, hogy *meglátoga*.....
nagyszüleit. (*meglátogat*)

204. Nagymamám nem engedi, hogy én *daga*.....a
kenyérnek való tésztát. (*dagaszt*)

205. Ha tehetném, egész éjszaka *olvas*..... (*olvas*)

206. A beteg embereket *kórház*..... kezelik. (*kórház*)

207. A tíz éves gyerekek már járnak *iskolá*..... (*iskola*)

208. A bátyám öt évvel idősebb *Laci*..... (*Laci*)

38. Mondanivalónkat többféleképpen fogalmazhatjuk meg. Az alábbi mondatpárok közül melyiket tartod jobbnak? Karikázd be!

301. a) Holnap kijavítjuk a dolgozatokat.
b) Holnap kijavítsuk a dolgozatokat.
302. a) A tanulók nehezen választják ki a megfelelőt.
b) A tanulók nehezen válasszák ki a megfelelőt.
303. a) Azt akarom, hogy látják a produkciómat.
b) Azt akarom, hogy lássák a produkciómat.
304. a) A tanárnő megkért, osszam ki a füzeteket.
b) A tanárnő megkért, osztjam ki a füzeteket.
305. a) Jó lenne, ha újra kézilabdázhatnák.
b) Jó lenne, ha újra kézilabdázhatnék.
306. a) Nem-e akarsz velünk jönni?
b) Nem akarsz-e velünk jönni?
307. a) Elefántot is láttunk az állatkertben.
b) Elefántot is láttunk az állatkertbe.
308. a) A kishúgom nem szeret óvodába járni.
b) A kishúgom nem szeret óvodában járni.
309. a) El kell lesz (kellesz) mennem a könyvtárba.
b) El kell majd mennem a könyvtárba.
310. a) Holnap mindenképp elmegyek hozzátok.
b) Holnap mindenképp elmegyek nálatok.
311. a) Évát jobban szeretem Maritól.
b) Évát jobban szeretem Marinál.

Köszönöm, hogy őszinte válaszaidal segítetted munkámat.

4. számú melléklet

Kérdőív

Ennek a kérdőívnek a segítségével a kárpátaljai magyar pedagógusok nyelvről, nyelvjárásokról való vélekedését vizsgálom. A válaszokat bizalmasan kezelem, feldolgozásuk statisztikai módszerrel történik. Öszinte válaszaival nagy segítségemre lehet.

Neme: 1) nő 2) férfi

Születési éve:

Születési helye:

Állandó lakhelye:

Ideiglenes lakhelye:

Azon települések neve, ahol egy évnél tovább élt, dolgozott

.....

Jelenlegi munkahelyének neve

.....

Munkahelyi beosztása (milyen szakos)

.....

Milyen osztályokban tanít?

.....

Anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

Nemzetisége: 1) magyar 2) ukrán
 3) orosz 4) egyéb,.....

Hol járt általános iskolába, milyen tannyelvűbe?

.....

Hol járt középiskolába, milyen nyelven végezte?

.....

További iskolái:

neve

tannyelve

székhelye

Édesanyja iskolai végzettsége:

- 1) alapfokú (általános iskola)
- 2) középfokú (középiszkola, szakközépiszkola, technikum, tanítóképző)
- 3) felsőfokú (főiskola, egyetem)

Születési helye:.....

Anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán
3) orosz 4) egyéb,.....

Nemzetisége: 1) magyar 2) ukrán
3) orosz 4) egyéb,.....

Édesapja iskolai végzettsége:

- 1) alapfokú (általános iskola)
- 2) középfokú (középiszkola, szakközépiszkola, technikum, tanítóképző)
- 3) felsőfokú (főiskola, egyetem)

Születési helye:.....

Anyanyelve: 1) magyar 2) ukrán
3) orosz 4) egyéb,.....

Nemzetisége: 1) magyar 2) ukrán
3) orosz 4) egyéb,.....

Jár-e ön Magyarországra?

- 1) nagyon gyakran, hetente
- 2) elég gyakran, havonta
- 3) ritkán, évente
- 4) alig járok

1. A magyaron kívül milyen nyelven beszél?

- 1) ukránul
- 2) oroszul
- 3) ukránul és oroszul
- 4) egyéb nyelven,.....
- 5) egyiken sem

2. Ukrán nyelvtudását az alábbi skálán hányasra értékelné?

- 5 – nagyon jól tudok ukránul
- 4 – jól tudok ukránul
- 3 – közepesen tudok ukránul
- 2 – csak egy kicsit tudok ukránul
- 1 – egyáltalán nem tudok ukránul

3. Magyar nyelvtudását az alábbi skálán hányasra értékelné?

- 5 – nagyon jól tudok magyarul
- 4 – jól tudok magyarul
- 3 – közepesen tudok magyarul
- 2 – csak egy kicsit tudok magyarul
- 1 – egyáltalán nem tudok magyarul

4. Munkahelyén melyik nyelvváltozatot használja gyakrabban?

- 1) magyar köznyelvet
- 2) nyelvjárást
- 3) mindkettőt egyforma arányban

5. Munkahelyén kívül melyik nyelvváltozatot használja gyakrabban?

- 1) magyar köznyelvet
- 2) nyelvjárást
- 3) mindkettőt egyforma arányban

6. Véleménye szerint hol beszélnek a legszebben magyarul?

- 1) Budapesten
- 2) Magyarországon, vidéki városokban
- 3) Magyarországon, falvakban
- 4) Kárpátalján (Ukrajna)
- 5) Erdélyben (Románia)
- 6) Felvidéken (Szlovákia)
- 7) a Vajdaságban (volt Jugoszlávia)
- 8) Burgenlandban (Ausztria)
- 9) Muravidéken (Szlovénia)
- 10) egyéb helyen,.....

7. Ismer olyan szavakat, fordulatokat, amiket nálunk, Kárpátalján másképp mondanak, mint Magyarországon?

- 1) nem 2) igen, pl:
-
-

8. Saját települése magyar beszéde

- 1) szép
- 2) csúnya
- 3) olyan, mint más magyarul beszélőké

9. Véleménye szerint 30-40 év múlva is így fognak beszélni önöknél?

- 1) igen 2) nem

10. Ön szerint mit nevezünk nyelvjárásnak (tájnyelvnek vagy tájszólásnak)?

.....

.....

11. Az ön településén beszélnek valamilyen nyelvjárást?

- 1) igen 2) nem

Ha igen, mik a jellegzetességei?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

12. Azon a településen, ahol dolgozik, beszélnek valamilyen nyelvjárásban? 1) igen 2) nem

13. Ön beszél valamilyen nyelvjárást?

- 1) igen 2) nem

14. Ha igen, hol használja?

- 1) csak családi, baráti körben
2) csak munkahelyen
3) mindenhol

15. Hogyan vélekedik azokról az emberekről, akik mindig és mindenhol nyelvjárásban beszélnek?

- 1) jónak tartom, mert
.....
2) elfogadhatónak tartom, mert.....
.....
3) nem tartom jónak, mert
.....

16. Ha valaki csak nyelvjárásban beszél Kárpátalján

1) könnyen boldogul, mert.....

.....
.....

2) lehetnek nehézségei, mert.....

.....
.....

3) nehezen boldogul, mert.....

.....
.....

17. Ha valaki csak nyelvjárásban beszél Magyarországon

1) könnyen boldogul, mert.....

.....
.....

2) lehetnek nehézségei, mert

.....
.....

3) nehezen boldogul, mert.....

.....
.....

18. Mennyire érzi zavarónak a nyelvjárási beszédet az alábbi helyeken? Tegyen X-et a megfelelő helyre!

	Egyáltalán nem zavar	Kicsit zavar, de elfogadhatónak tartom	Nagyon zavar, elfogadhatatlannak tartom
Családban			
Baráti körben			
Iskolában, szüneten			
Iskolában, tanórán			
Üzletben			
Nyilvános, közéleti beszédben			
Templomban			
Televízióban, rádióban			

19. Előfordult, hogy kijavította tanítványát nyelvjárási beszéde miatt?

1) igen 2) nem

Ha igen, mivel indokolta.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

20. Sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások?

- 1) igen, mert.....
.....
2) nem, mert.....
.....

21. Mit jelent az ön számára a nyelvjárási beszéd? Egyszerre többet is jelölhet!

- 1) kommunikációs eszköz
2) kiirtandó, haszontalan régiség
4) identitáskifejező eszköz (kisebb közösséghez való tartozás kifejezője)

22. Mennyire ért egyet a következő állításokkal, mennyire tartja igaznak? (5 – teljesen, 1- egyáltalán nem)

- a) Ma már kevesen beszélnek nyelvjárásban
1 2 3 4 5
- b) A pedagógusok feladata, hogy a nyelvjárási beszéd helyett a köznyelvet sajátíttassák el a tanulókkal
1 2 3 4 5
- c) Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul
1 2 3 4 5
- d) Napjainkban elengedhetetlen a köznyelv elsajátítása
1 2 3 4 5
- e) A nyelvjárás a köznyelv romlott változata
1 2 3 4 5
- f) Az iskolában csak köznyelven kell beszélni
1 2 3 4 5
- g) A nyelvjárásban beszélő ember műveletlen
1 2 3 4 5

h) Jó, ha beszélünk valamilyen nyelvjárást is, s ismerjük a köznyelvet is

1 2 3 4 5

i) Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul

1 2 3 4 5

j) A nyelvjárás érték, fontos a megőrzése

1 2 3 4 5

k) A nyelvjárás az eredeti, romlatlan nyelvváltozat

1 2 3 4 5

l) A pedagógus feladata, hogy a köznyelv oktatása mellett a nyelvjárások értékeire is felhívja a tanulók figyelmét

1 2 3 4 5

Megjegyzések

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Köszönöm, hogy őszinte válaszaival segítette munkámat.

Дудич Катерина – Газдаг Вільмош: Курс лекцій з дисципліни «*Основи угорської діалектології*» для студентів-філологів. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II. Берегово 2020. – 116 с. (угорською мовою)

Видання розраховане на студентів-філологів вищих навчальних закладів, які вивчають дисципліни «*Основи угорської діалектології*».

Затверджено на засідання кафедри філології
протокол № 65 від 25 серпня 2020 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського
угорського інституту ім. Ф. Ракоці II
(протокол №5 від 27.08.2020 р.)

УДК: 81'282 Д-93

Гарнітура Litopys New Roman. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 3,56.

Формат видання 60x84/16.

